Ляльковий дім

П'єса на 3 дії

ДІЙОВІ ОСОБИ

Адвокат Х е л ь м е р.

Н о р а, його дружина.

Доктор Р а н к.

Ф р у Л і н н е.

Приватний повірений К р о г с т а д.

Троє маленьких дітей Хельмерів.

А н н а – М а р і я, їхня нянька.

С л у ж н и ц я Хельмерів.

П о с и л ь н и й.

Дія відбувається у квартирі Хельмерів.

ДІЯ ПЕРША

Затишна кімната, обставлена зі смаком, проте недорогими меблями. В глибині, в середній стіні, двоє дверей: одні, праворуч, ведуть до передпокою, інші, ліворуч, до кабінету Хельмера. Між ними піаніно. Посередині лівої бокової стіни двері, ближче до авансцени, вікно. Біля

вікна круглий стіл, крісла, диванчик. У правій стіні, трохи далі вглиб, також двері, а попереду кахельна грубка; біля неї кілька крісел і качалка. Між грубкою і дверима столик. На стінах гравюри. Етажерка з фарфоровими та іншими дрібничками, книжкова шафочка з книгами в розкішних оправах. На підлозі килим.

Зимовий день. У грубці вогонь.

У передпокої дзвінок. Дещо згодом чути, як відмикають

двері. З передпокою до кімнати входить, весело наспівуючи, Нора, у верхньому одязі, з пакетами і пакунками, які вона складає на стіл праворуч. Двері у передпокій залишаються відчиненими, і там видно посильного; він приніс ялинку і кошика і віддає їх служниці, яка відчинила двері.

Н о р а. Гарненько заховай ялинку, Елене. Діти не повинні бачити її раніше ніж увечері, коли вона буде прикрашена. (До посильного, виймаючи портмоне.) Скільки?

П о с и л ь н и й. П'ятдесят єре!

Н о р а. Ось крона... Ні, залишіть собі все.

Посильний кланяється й виходить. Нора зачиняє двері до передпокою, знімає верхній одяг, посміхається тихим задоволеним сміхом. Потім виймає з кишені торбинку з мигдалевим печивом і з'їдає кілька. Обережно йде до дверей, що ведуть до кімнати чоловіка.

Так, він дома. (Знову наспівує, йдучи до столу.)

Х е л ь м е р (з кабінету). Що це, жайворонок заспівав?

Н о р а (розгортаючи пакунки). Саме він.

Х е л ь м е р. Білочка там вовтузиться?

Н о р а. Еге ж!

Х е л ь м е р. Коли ж білочка повернулась?

Н о р а. Щойно. (Ховає торбинку з печивом у кишеню і витирає губи.) Іди сюди, Торвальде, поглянь, чого я накупила.

Х е л ь м е р. Почекай, не заважай. (Трохи згодом відчиняє двері і зазирає до кімнати, тримаючи ручку.) Накупила, кажеш? Оце все?.. То, виходить, пташка знову літала смітити грішми?

Н о р а. Знаєш, Торвальде, час нам нарешті трішки розгулятись. Адже це перше Різдво, коли у нас немає потреби так обмежувати себе.

Х е л ь м е р. Ну і розтринькувати також не можна.

Н о р а. Трішки можна! Правда? Ну, трішечки! Ти ж тепер маєш велику платню і будеш заробляти багато-багато грошей.

Х е л ь м е р. Так, з нового року. Але видадуть мені платню тільки через три місяці.

Н о р а. Е! Можна позичити поки що.

Х е л ь м е р. Норо! (Підходить і жартома бере її за вухо.) І знову твоя легковажність. Ти-уяви, сьогодні я позичу тисячу крон, ти потратиш їх на свята, а напередодні Нового року на мою голову звалиться черепиця з покрівлі — і все.

Н о р а (закриваючи йому рота рукою). Фу! Не говори таких бридких речей.

Х е л ь м е р. Ні, ти уяви подібний випадок, — що тоді?

Н о р а. Якби вже трапилось таке страшне, то для мене однаково — чи були б у мене борги, чи ні.

Х е л ь м е р. Ну, а для людей, у яких би я позичив?

Н о р а. Для них? А хай їм! Це чужі!

Х е л ь м е р. Норо, Норо, ти єси женшина! Але серйозно, Норо; ти знаєш мої погляди на це. Жодних боргів! Ніколи не позичати! На домашнє вогнище, засноване на позичках, на боргах, лягає якась некрасива тінь залежності. Протрималисъ же ми з тобою хоробро до сьогоднішнього дня, то вже потерпимо іще трішки; вже недовго.

Н о р а (відходячи до грубки). Ну що ж, як хочеш, Торвальде.

Х е л ь м е р (за нею). Ну, ну, от пташка і опустила крилечка. Га? Білочка надулась. (Виймає портмоне.) Норо, як ти гадаєш, що в мене тут?

Н о р а (обертаючись, живо). Гроші!

Х е л ь м е р. Ось тобі! (Подає їй кілька папірців). Господи, хіба я не знаю, що в домі чимало витрат на свята!

Н о р а (рахуючи). Десять, двадцять, тридцять, сорок. Спасибі, спасибі тобі, Торвальде. Тепер мені надовго вистачить.

Х е л ь м е р. Та ти вже постарайся.

Н о р а. Так, так, неодмінно. Але ж іди сюди, я тобі покажу, чого я накупила. І як дешево! Поглянь, ось новий костюм для Івара і шабля. Ось коник і сурма для Боба. А ось лялька і лялькове ліжечко для Емми. Простенькі, та вона однаково їх швидко зламає. А тут на плаття і фартушки служницям. Старій Анні-Марії варто було б, звичайно, подарувати більше...

Х е л ь м е р. Ав цьому пакеті що?

Н о р а (схоплюючись). Ні-ні, Торвальде! Цього тобі не можна бачити до вечора!

Х е л ь м е р. Ну-ну! А ти мені ось що скажи, маленька крутійко, — що ти для себе видивилась?

Н о р а. Е, мені зовсім нічого не треба.

Х е л ь м е р. Зрозуміло, треба! Назви ж мені тепер щось, чого тобі найбільше хотілося б.

Н о р а. Їй-право, не треба. Або послухай, Торвальде...

Х е л ь м е р. Ну?

Н о р а (перебираючи ґудзики його піджака і не дивлячись на нього). Якщо ти вже хочеш подарувати мені щось, то ти б ... ти б...

Х е л ь м е р. Ну-ну, говори.

Н о р а (швидко). Ти б дав мені грішми, Торвальде. Скільки можеш. Я потім, ближчими днями, і купила б собі на них що-небудь.

Х е л ь м е р. Ні, послухай, Норо...

Н о р а. Так-так! Зроби так, любий Торвальде! Прошу тебе! Я б загорнула гроші в золотий папірець і повісила на ялинку. Хіба це не було б весело?

Х е л ь м е р. А як називають пташок, які завжди смітять грішми?

Н о р а. Знаю, знаю — марнотратницями. Але зробимо так, як я кажу, Торвальде. Тоді в мене буде час подумати, що мені особливо потрібне. Хіба це не розумно? Га?

Х е л ь м е р (посміхаючись). Звичайно, тобто якби ти й справді могла притримати ці гроші і таки купити на них що-небудь собі. А то й вони підуть на господарство, на різні дрібниці, і мені знову доведеться виймати гроші з гаманця.

Н о р а. Ах, Торвальде...

Х е л ь м е р. Тут сперечатись не доводиться, любонько моя! (Обнімає її.) Пташка мила, але витрачає страх скільки грошей. Просто неймовірно, як дорого обходиться чоловікові така пташечка.

Н о р а. Фу! Як можна так говорити! Я ж заощаджую, скільки можу.

Х е л ь м е р (весело). От уже правда істинна! Скільки можеш. Але ти зовсім не можеш.

Н о р а (наспівує і посміхається). Гм! Якби знав ти, скільки у нас, жайворонків і білочок, усяких витрат, Торвальде!

Х е л ь м е р. Ти маленька дивачка! Дві краплі води — твій батько. Тільки і клопочешся, як би роздобути грошей. А як добудеш — дивись, вони між пальцями і вислизнули, сама ніколи не знаєш, куди їх поділа. Ну, що ж, доводиться приймати тебе такою, якою ти є. Це вже у крові в тебе. Так-так, це у тебе спадкове, Норо.

Н о р а. Ах, більше б мені успадкувати від батька його рис!

Х е л ь м е р. А мені б не хотілося, щоб ти була іншою, ніж ти є, мій любий жайвороночку! Та слухай, мені здається, ти... в тебе... як би це сказати? В тебе якийсь підозрілий вигляд сьогодні.

Н о р а. У мене?

Х е л ь м е р. Еге ж. Подивись-но мені просто в вічі.

Н о р а (дивиться на нього). Ну?

Х е л ь м е р (погрожуючи пальцем). Чи ласунка не погуляла трішки в місті?

Н о р а. Ні, що ти!

Х е л ь м е р. Ніби вже ласунка не забігала до кондитерської?

Н о р а. Та запевняю тебе, Торвальде...

Х е л ь м е р. І не покуштувала варення?

Н о р а. І не думала.

Х е л ь м е р. І не погризла мигдалевого печива?

Н о р а. Ах, Торвальде, запевняю ж тебе...

Х е л ь м е р. Ну-ну-ну! Звичайно, я просто жартую...

Н о р а (йдучи до столу, праворуч). Мені й на думку не спало б чинити тобі наперекір.

Х е л ь м е р. Знаю, знаю. Ти ж дала мені слово. (Підходячи до неї.) Ну, залиш при собі свої маленькі різдвяні секрети, моя дорога Норо. Вони, певно, стануть відомі сьогодні ж увечері, коли буде запалено ялинку.

Н о р а. Ти не забув запросити доктора Ранка?

Х е л ь м е р. Не запрошував. Та це й не потрібно. Само собою, він вечеряє у нас. А втім, я ще встигну йому нагадати: він зайде до обіду. Вино я замовив добре. Норо, ти не повіриш, як я радію сьогоднішньому вечору.

Н о р а. І я! А діти які будуть раді, Торвальде!

Х е л ь м е р. Ах, яка насолода відчувати, що ти домігся певного забезпеченого становища, що в тебе буде тепер солідний прибуток. Правда, приємно це відчувати?

Н о р а. О, чудесно!

Х е л ь м е р. А пам'ятаєш минуле Різдво? Ти цілих три тижні зачинялась у себе вечорами і до пізньої ночі все готувала квіти, якісь інші прикраси для ялинки, якими хотіла всіх нас здивувати. У-у, нуднішого часу я не пам'ятаю.

Н о р а. А я зовсім не нудьгувала.

Х е л ь м е р (з посмішкою). А що вийшло з того, Норо?

Н о р а. Ти знову будеш мене дратувати цим? Що ж я могла вдіяти, коли кішка залізла і все пошматувала!

Х е л ь м е р. Ну, зрозуміло, нічого не могла вдіяти, моя бідолашечко. Ти від усієї душі хотіла нас усіх порадувати, і в цьому вся суть. Та добре все-таки, що ці важкі часи минули.

Н о р а. Так, просто чудесно!

Х е л ь м е р. Не треба більше ні мені сидіти самому і нудьгувати, ні тобі псувати свої милі, славні оченята, ніжні ручки...

Н о р а (плескаючи в долоні). Чи не правда, Торвальде, не треба більше? Ах, як чудесно, як це радісно чути! (Бере його під руку.) Тепер я розповім тобі, як я мрію влаштуватися, Торвальде. Ось, як тільки свята скінчаться...

Дзвінок у передпокої.

Ах, дзвонять! (Прибирає трохи в кімнаті.) Мабуть, хтось до нас. Прикро.

Х е л ь м е р. Якщо гість, — мене немає вдома, пам'ятай.

С л у ж н и ц я (на дверях передпокою). Пані, там незнайома дама.

Н о р а. То запроси сюди.

С л у ж н и ц я (до Хельмера). 1 доктор.

Х е л ь м е р. Прямо до мене пройшов?

С л у ж н и ц я . Так-так.

Хельмер виходить до кабінету. Служниця вводить фру Лінне, одягнену по-дорожньому, і зачиняє за нею двері.

Ф р у Л і н н е (ніяково, запинаючись). Здрастуй, Норо.

Н о р а (невпевнено). Здрастуйте...

Ф р у Л і н н е. Ти, мабуть, не впізнаєш мене?

Н о р а. Ні, не знаю... Так, здається... (Поривчасто.) Як! Кристина... Невже це ти?

Ф р у Л і н н е. Я.

Н о р а. Кристино! А я не впізнала тебе відразу! Та й як можна... (Стиха.) Як ти змінилась, Кристино!

Ф р у Л і н н е. Ще б пак. За дев'ять-десять довгих років...

Н о р а. Невже ми так давно не бачились? Так, так воно і є. Ах, останні вісім років — от щасливий був час!.. То ти приїхала сюди до нас у місто? Рушила у таку довгу дорогу взимку! Хоробра!

Ф р у Л і н н е. Я тільки сьогодні приїхала, вранішнім пароплавом.

Н о р а. Щоб повеселитись у свято, звичайно. Ах, як славно! Ну й будемо ж веселитись! Ти ж роздягнись. Тобі не холодно9 (Допомагає їй.) Ось так. Тепер сядемо зручніше, біля грубки. Ні, ти в крісло! А я в качалку! (Бере її за руку.) Ну ось, тепер знов у тебе обличчя таке, як раніше. Це лише в першу хвилину... Хоча все ж ти трохи зблідла, Кристино, і, здається, трохи схудла.

Ф р у Л і н н е. І дуже, дуже постаріла, Норо.

Н о р а. Здається, трішки, ледь-ледь, зовсім трішки. (Раптом зупиняється і починає серйозним тоном.) Але яка ж я пустоголова — сиджу тут. базікаю! Люба, дорога Кристино, вибач мені!

Ф р у Л і н н е. У чому справа, Норо?

Н о р а (тихо). Бідна Кристино, ти ж стала вдовою.

Ф р у Л і н н е. Три роки тому.

Н о р а. Так, я знаю. Я читала в газетах. Ах, Кристино, повір, я стільки разів збиралася написати тобі в той час, та все відкладала, все щось заважало.

Ф р у Л і н н е. Люба Норо, я добре розумію.

Н о р а. Ні, це було огидно з мого боку, Кристино. Ах ти, бідолашна, скільки ти, мабуть, витерпіла. І він не залишив тобі жодних коштів?

Ф р у Л і н н е. Жодних.

Н о р а. Ні дітей?

Ф р у Л і н н е. Ні дітей.

Н о р а. Значить, нічого?

Ф р у Л і н н е. Нічого. Навіть горя й жалю, чим можна було б живити пам'ять.

Н о р а (недовірливо дивлячись на неї). А як же це може бути, Кристино?

Ф р у Л і н н е (гірко посміхаючись, гладячи Нору по голові). Інколи буває, Норо.

Н о р а. Значить, сама-самісінька. Як це, мабуть, надзвичайно важко. А у мене троє чудових дітей. Зараз ти їх не побачиш, вони гуляють з нянею. Але ти неодмінно розкажи мені про все...

Ф р у Л і н н е. Ні-ні-ні, розповідай краще ти.

Н о р а. Ні, спочатку ти. Сьогодні я не хочу бути егоїсткою. Хочу думати тільки про твої справи. Та одне я все ж таки повинна сказати тобі. Знаєш, яке щастя звалилось на нас у ці дні?

Ф р у Л і н н е. Ні. Яке?

Н о р а. Уяви, чоловік став директором акціонерного банку!

Ф р у Л і н н е. Твій чоловік? От удача!..

Н о р а. Неймовірна! Адвокатура — це такий непевний хліб, особливо, якщо хочеш братися тільки за найчистіші, хороші справи. А Торвальд, звичайно, за інші ніколи не брався, і я, зрозуміло, цілком з ним згодна. Ах, ти розумієш, які ми раді. Він займе посаду з нового року і одержуватиме велику платню і добрі проценти. Тоді ми зможемо жити зовсім по-іншому, ніж досі жили. — так, як нам подобається. Ах, Кристино, мені так легко стало на серці, я така щаслива! Адже це чудесно — мати багато-багато грошей і не знати ні злигоднів, ні клопоту. Правда?

Ф р у Л і н н е. Так, у кожному разі, повинно бути чудесно — мати все потрібне.

Н о р а. Ні, не тільки потрібне, а й багато-багато грошей.

Ф р у Л і н н е (усміхаючись). Норо, Норо! Ти й досі не стала благорозумнішою? У школі ти була великою марнотратницею.

Н о р а (тихо посміхаючись). Торвальд і тепер мене так називає. (Погрожуючи пальцем.) Однак, "Нора, Нора" не така вже й божевільна, як ви вважаєте... Нам, їй-право, не так жилося, щоб я могла марнотратити. Нам обом доводилось працювати!

Ф р у Л і н н е. І тобі?

Н о р а. Звичайно, різні там дрібниці з шитва, в'язання, вишивання і тому подібне. (Мимохідь.) І... ще дещо. Адже ти знаєш, що Торвальд залишив службу в міністерстві, коли ми одружились? Не було жодних видів на нову посаду, а заробляти треба було більше, ніж раніше. Ну, перший рік він працював понад силу. Просто жахливо, йому доводилося брати усякі додаткові роботи — ти розумієш — і працювати з ранку до вечора. Ну, не витримав, захворів, лежав при смерті, і лікарі сказали, що треба відрядити його на південь.

Ф р у Л і н н е. Вий пробули тоді весь рік в Італії?

Н о р а. Еге ж. А нелегко було нам рушити з місця, повір. І вар тоді щойно народився. Та їхати все-таки було необхідно. Ах, яка це була чудесна, дивна поїздка! І Торвальда було врятовано. Але скільки грошей пішло — жах, Кристино!

Ф р у Л і н н е. Можу собі уявити.

Н о р а. Тисячу двісті спецій-далерів. Чотири тисячі вісімсот крон. Великі гроші.

Ф р у Л і н н е. Так, але, у кожному разі, велике щастя, якщо є де взяти їх у такий час.

Н о р а. Скажу тобі, ми одержали їх від батька.

Ф р у Л і н н е. А, так. Адже, здається, батько твій саме тоді й помер.

Н о р а. Так, саме тоді. І, подумай, я не могла поїхати і доглянути його. Я з дня на день чекала малого Івара. І крім того, у мене на руках був мій бідний Торвальд, мало не при смерті. Любий, дорогий тато! Так і не довелося мені більше побачитися з ним, Кристино. Це найтяжче горе, якого я зазнала заміжньою.

Ф р у Л і н н е. Я знаю, ти дуже любила батька. То, значить, після цього ви рушили до Італії?

Н о р а. Так. Адже гроші у нас були, а лікарі радили. Ми й поїхали за місяць.

Ф р у Л і н н е. І чоловік твій повернувся цілком здоровий?

Н о р а. Цілком!

Ф р у Л і н н е. А... лікар?

Н о р а. Тобто?

Ф р у Л і н н е. Здається, дівчина сказала, що пан, який прийшов зі мною разом, — лікар.

Н о р а. А-а, це лікар Р а н к. Та він приходить не з лікарським візитом. Це наш найкращий друг і хоч раз на день, а навідається до нас. Ні, Торвальд з того часу жодного разу не прихворів навіть. І діти бадьорі й здорові, і я. (Схоплюючись і плескаючи в долоні.) О Господи, Кристино, як чудесно жити і почувати себе щасливою! Ні, це просто ганебно з мого боку — я говорю лише про себе. (Сідає на лавку поруч фру Лінне і кладе

руки їй на коліна.) Ти не сердься на мене!.. Скажи, чи правда це: ти справді не любила свого чоловіка? Навіщо ж ти вийшла за нього?

Ф р у Л і н н е. Мати моя була ще жива, але така слабка, безпорадна, не зводилася з ліжка. І ще в мене були на руках два менших брати. Я й не вважала за можливе відмовити йому.

Н о р а. Так-так, мабуть, ти маєш рацію. Значить, він був тоді багатий?

Ф р у Л і н н е. Досить багатий, здається. Але справи його були ненадійні. І коли він помер, все загинуло, нічого не залишилось.

Н о р а. І?..

Ф р у Л і н н е. І мені довелося перебиватися дрібною торгівлею, маленькою школою і взагалі — чим доведеться. Ці три останніх роки тяглися для мене, як один довгий, суцільний робочий день без відпочинку. Тепер він скінчився, Норо. Моя бідна мати не потребує моєї допомоги — вона померла. І хлопчики стали на ноги, самі можуть про себе подбати.

Н о р а. Отже, тепер тобі легко на душі...

Ф р у Л і н н е. Не сказала б цього. Навпаки, страшенна порожнеча. Нема для кого більше жити. (Підводиться схвильовано.) Тому я й не витримала там, у нас, у ведмежому закутку. Тут. мабуть, легше буде знайти, до чого докласти сили і чим сповнити думки. Якби лише вдалося одержати якусь постійну службу, якусь конторську роботу...

Н о р а. Ах, Кристино, це так стомлює, а в тебе і без цього змучений вигляд. Тобі б краще поїхати куди-небудь на купання.

Ф р у Л і н н е (відходячи до вікна). У мене немає тата, який би дав мені грошей на дорогу, Норо.

Н о р а (підводячись). Ах, не гнівайся на мене!

Ф р у Л і н н е (йдучи до неї). Люба Норо, ти на мене не гнівайся. Найгірше у моєму становищі те, що в душі осідає багато гіркоти. Працювати ні для кого, а все-таки доводиться турбуватись і всіляко клопотатись. Адже жити треба, от і стаєш егоїсткою. Ти мені розповіла про щасливу зміну у вашому житті, а я — повіриш — зраділа не так за тебе, як за себе.

Н о р а. Як це так? Ах, розумію: ти гадаєш, Торвальд зможе щось зробити для тебе?

Ф р у Л і н н е. Я про це подумала.

Н о р а. Він і зробить, Кристино. Тільки довір усе мені. Я так тонко-тонко все підготую, придумаю щось таке особливе, чим задобрити його. Ах, я б від душі хотіла допомогти тобі.

Ф р у Л і н н е. Як це гарно з твого боку, Норо, що ти так гаряче берешся за мою справу... Вдвічі гарно з твого боку, — тобі самій так мало знайомі життєві турботи і клопіт.

Н о р а. Мені? Мені вони мало знайомі?

Ф р у Л і н н е (посміхаючись). Ну, Боже мій, якесь рукоділля і тому подібне... Ти дитя, Норо!

Н о р а (підвела голову і перетнула кімнату). Тобі не варто було б говорити зі мною таким тоном.

Ф р у Л і н н е. Справді?

Н о р а. І ти — як інші. Ви всі гадаєте, що я не здатна на серйозне...

Ф р у Л і н н е. Ну-ну?..

Н о р а. Що я зовсім нічого такого не зазнала в цьому важкому житті.

Ф р у Л і н н е. Люба Норо, ти ж мені щойно розповіла про всі свої випробування.

Н о р а. А, самі дурниці. (Тихо.) Головного я тобі не розповіла.

Ф р у Л і н н е. Головного? Що ти хочеш сказати?

Н о р а. Ти все дивишся на мене згорда, Кристино. Однак даремно. Ти пишаєшся, що тобі довелося так тяжко працювати заради своєї матері...

Ф р у Л і н н е. Я, здається, ні на кого не дивлюся згорда. Але згодна — я пишаюсь і радію, згадуючи, що мені випало на долю полегшити останні дні моєї матері.

Н о р а. Ти пишаєшся також, згадуючи, що зробила для братів?

Ф р у Л і н н е. Мені здається, я маю право.

Н о р а. І мені так здається. Але ось послухай, Кристино. І мені є чим пишатись, з чого радіти.

Ф р у Л і н н е. Не сумніваюсь. Але в якому розумінні?

Н о р а. Говори тихше. Раптом Торвальд почує! Йому ні за що в світі не можна... Нікому не можна знати про це, Кристино, — нікому, крім тебе.

Ф р у Л і н н е. Та в чому справа?

Н о р а. Іди сюди. (Притягає її на диван поруч себе.) Так, бачиш... І мені є чим пишатись, чим радіти. Це я врятувала життя Торвальду.

Ф р у Л і н н е. Врятувала? Як врятувала?

Н о р а. Я ж розповідала тобі про поїздку до Італії. Торвальд не вижив би, якби не потрапив на південь.

Ф р у Л і н н е. Еге ж. І твій батько дав вам потрібні кошти.

Н о р а (з посмішкою). Це Торвальд так гадає і всі інші, але...

Ф р у Л і н н е. Але...

Н о р а. Тато не дав нам ні копійки. Це я дістала гроші.

Ф р у Л і н н е. Ти? Всю цю велику суму?

Н о р а. Тисячу двісті спецій. Чотири тисячі вісімсот крон. Що ти скажеш?

Ф р у Л і н н е. Та як це можна. Норо? Виграла в лотерею?

Н о р а (зневажливо). У лотерею! (Пирхає.) Це була б не штука!

Ф р у Л і н н е. Так звідки ж ти взяла їх?

Н о р а (наспівуючи і загадково посміхаючись). Гм! Тра-ля-ля-ля!

Ф р у Л і н н е. Не могла ж ти позичити?

Н о р а. Так? Чому?

Ф р у Л і н н е. Дружина не може заборгувати без згоди чоловіка.

Н о р а (підводячи голову). Ну, якщо дружина трохи розуміється у справах, якщо дружина розуміє, як треба розумненько взятись за діло, то...

Ф р у Л і н н е. Норо, я рішуче нічого не розумію...

Н о р а. І не треба тобі розуміти. Я ж не сказала, що позичила гроші. Могла ж я їх дістати іншим шляхом. (Відкинувшись на спинку дивана.) Могла одержати від якого-небудь поклонника. З такою привабливою зовнішністю, як у мене...

Ф р у Л і н н е. Ти навіжена.

Н о р а. Тепер тобі, певно, страх як хотілося б дізнатися, Кристино?

Ф р у Л і н н е. Послухай, люба Норо, — чи не натворила ти чогось нерозважливого?

Н о р а (випростуючись на дивані). Хіба нерозважливо врятувати життя своєму чоловікові?

Ф р у Л і н н е. По-моєму, нерозважливо, якщо ти без його відома...

Н о р а. Так йому ж не можна було ні про що знати! Господи, як ти цього не розумієш? Він не повинен був підозрювати, в якій він небезпеці.

Це мені лікарі сказали, що життя його в небезпеці, що один порятунок — повезти його на південь. Ти гадаєш, я не намагалася спочатку всіляко виплутатись? Я починала розмови про те, що й мені хотілося б побувати за кордоном, як іншим молодим дамам. Я і плакала, і просила; говорила, що йому не завадило б пам'ятати про моє "становище", що тепер треба всіляко мені догоджати; натякала, що можна позичити грошей. Так він майже розсердився, Кристино. Сказав, що у мене вітер у голові і що його обов'язок як чоловіка не потурать моїм примхам, — так він, здається, висловився. Добре, добре, думаю, рятувати тебе все-таки треба, і знайшла вихід...

Ф р у Л і н н е. І твій чоловік так і не дізнався від твого батька, що гроші були не від нього?

Н о р а. Так і не дізнався. Адже тато помер саме в ці дні. Я, правду сказати, хотіла була розповісти йому і просити не виказувати мене, але він був уже такий хворий, — і мені, на жаль, не довелося зробити цього.

Ф р у Л і н н е. І ти досі не зізналася чоловікові?

Н о р а. Ні, боронь Боже, що ти! Він такий суворий щодо цього. І крім того, з чоловічим самолюбством... Для нього було б так болісно, принизливо дізнатися, що він зобов'язаний мені чимось. Це б зіпсувало наші стосунки. Наше щасливе сімейне життя перестало б тоді бути таким, яким воно є.

Ф р у Л і н н е. І ти ніколи йому не скажеш?

Н о р а (подумавши і злегенька посміхнувшись). Так... Колись, можливо... коли мине багато-багато років і я вже не буду така гарненька. Ти не смійся. Я, звичайно, хочу сказати: коли я вже не буду так подобатися Торвальдові, як тепер, коли його вже не будуть розважати мої танцювання, переодягання, декламації. Тоді добре буде мати якусь заручку... (Обриваючи.) Нісенітниця, нісенітниця, нісенітниця! Цього

ніколи не буде!.. Ну, що ти скажеш про мою велику таємницю, Кристино? Годжуся я на щось? Ти не думай, що ця справа не завдає мені клопоту. Мені, по правді, інколи зовсім не легко виконувати в строк свої зобов'язання. У діловому світі, скажу тобі, є внесок процентів по третинах і внески для погашення боргу, як це називається. А гроші завжди дуже важко добути. От і доводилося заощаджувати на чому тільки можна... Розумієш? З грошей на господарство я не могла особливо багато відкладати, — Торвальдові потрібне було добре харчування. І дітей не можна було одягати будь-як. Що я одержувала на них, те цілком на них і витрачалось. Любі мої крихітки!

Ф р у Л і н н е. Тож тобі, певно, доводилося відмовляти собі, бідолашна?

Н о р а. Зрозуміло. Я ж була більше за всіх зацікавлена! Торвальд дасть, бувало, мені грошей на нове плаття і тому подібне, а я завжди витрачу тільки половину. Все якомога дешевше та простіше купувала. Це щастя, що мені все до лиця, і Торвальд ніколи нічого не помічав. Та самій часом бувало нелегко, Кристино. Адже це така втіха — гарно вдягатися! Правда?

Ф р у Л і н н е. Мабуть.

Н о р а. Ну, були у мене, звичайно, й інші джерела. Минулої зими пощастило — я одержала цілу купу паперів для переписування. Щовечора замикалась у себе в кімнаті і писала, писала до пізньої ночі. Ах, часом, бувало, так утомишся! Та все ж дуже приємно було працювати, заробляти гроші. Я почувала себе майже мужчиною.

Ф р у Л і н н е. І скільки ж тобі вдалося таким чином виплатити?

Н о р а. От уже не можу сказати точно. У таких справах, бачиш, дуже важко розібратися. Знаю лише, що виплачувала стільки, скільки мені вдавалося зібрати. Але часто у мене просто руки опускалися.

(Посміхаючись.) Тоді сяду, бувало, і почну собі уявляти, що ось у мене закохався багатий старий...

Ф р у Л і н н е. Що? Який старий?

Н о р а. Е, ніякий!.. Що він помирає, його духівницю прочитали, а там великими літерами написано: "Всі мої гроші одержує негайно і готівкою мила фру Нора Хельмер".

Ф р у Л і н н е. Але, люба Норо, — що ж це за старий?

Н о р а. Господи, як ти не розумієш? Ніякого старого не було зовсім. Це лише моя уява. Я просто потішала себе цим, коли не знала, де взяти грошей. Ну, та Бог з ним, з усім, з оцим нудним старим. Тепер мені однаково. Не треба мені більше ні його, ні його духівниці, тепер мені й горя мало, Кристино! (Схоплюється.) О Господи, як чудово! Подумати тільки: горя мало! Не знати ні турбот, ні клопоту! Жити собі та поживати, вовтузитися з дітлахами! Обставити свій дім так красиво, витончено, як любить Торвальд. А там, подумай, не за горами і весна, синє небо, простір. Можливо, пощастить проїхатися кудись. Можливо. — знову побачити море! Ах, справді, як чудесно жити і почувати себе щасливою!

У передпокої чути дзвінок.

Ф р у Л і н н є (встає). Дзвонять. Мені, мабуть, краще вийти.

Н о р а. Ні, залишайся. Сюди навряд чи хто зайде. Це. певно, до Торвальда...

С л у ж н и ц я (на дверях передпокою). Вибачте, пані, тут якийсь пан хоче поговорити з паном адвокатом.

Н о р а. Тобто, з директором банку, хочеш сказати.

С л у ж н и ц я. З паном директором. Та я не знаю, — адже там лікар...

Н о р а. А що це за пан?

К р о г с т а д (на дверях). Це я, фру Хедьмер.

Фру Лінне, вражена, здригнувшись, одвертається до вікна..

Н о р а (ступивши крок до Крогстада, з хвилюванням, притихлим голосом). Ви? Що це значить? Про що ви хочете говорити з моїм чоловіком?

К р о г с т а д. Про банківські справи, певною мірою. Я посідаю невеличку посаду в акціонерному банку, а ваш чоловік буде тепер нашим директором, як я чув...

Н о р а. Отже...

К р о г с т а д. В особистій справі, фру Хельмер. Більше нічого.

Н о р а. То будьте ласкаві пройти до його кабінету. (Байдуже вклоняється, зачиняє двері до передпокою, потім підходить до грубки подивитись, чи добре в ній горить.)

Ф р у Л і н н е. Норо... хто це був?

Н о р а. Приватний повірений Крогстад.

Ф р у Л і н н е. Отже, не справді він.

Н о р а. Ти знаєш цю людину?

Ф р у Л і н н е. Знала... Кілька років тому. Адже він якийсь час вів справи у наших краях.

Н о р а. Так-так, правда.

Ф р у Л і н н е. Як він змінився!

Н о р а. Він, здається, був дуже нещасливо одружений.

Ф р у Л і н н е. То він тепер удівець?

Н о р а. З купою дітей... Ну от, розгорілось. (Зачиняє дверцята грубки і легко відсуває качалку.)

Ф р у Л і н н е. Він, кажуть, займається найрізноманітнішими справами?

Н о р а. Так. Дуже можливо. Я зовсім не знаю. Але годі нам думати про справи. Нудно.

З кабінету Хельмера виходить лікар Ранк.

Л і к а р Р а н к (ще на дверях). Ні-ні, я не хочу заважати. Я краще загляну до твоєї дружини. (Зачиняє за собою двері і помічає Фру Лінне.) Ах, вибачте! Я і тут, здається, буду заважати.

Н о р а. Анітрохи. (Представляє їх одне одному.) Лікар Ранк — Фру Лінне.

Р а н к. Ось як. Я частенько чув це ім'я у цьому домі. Здається, я обігнав вас на сходах, коли йшов сюди.

Ф р у Л і н н е. Так!.. Я піднімаюсь нагору дуже повільно. Мені важко...

Р а н к. Еге ж... Маленьке зіпсуття внутрішнього механізму!

Ф р у Л і н н е. Скоріше — просто перевтома.

Р а н к. І тільки? То, мабуть, приїхали до міста відпочити — бігаючи у гості.

Ф р у Л і н н е. Я приїхала сюди шукати роботи.

Р а н к. Що ж. це особливо слушний засіб від перевтоми?

Ф р у Л і н н е. Адже треба жити, лікарю.

Р а н к. Так, якось приємно думати, ніби це вельми потрібно.

Н о р а. Ну, знаєте, лікарю!.. І ви ж не від того, щоб пожити.

Р а н к. Ну так, виходить. Як мені не погано, я все-таки готовий жити і мучитись якомога довше. І всі мої пацієнти також, і всі моральні каліки так само. Зараз ось один такий сидить у Хельмера...

Ф р у Л і н н е (тихо). А!...

Н о р а. Кого ви маєте на увазі?

Р а н к. Приватного повіреного Крогстада, людину, про яку ви нічого не знаєте. У нього підгнило саме коріння характеру, добродійко. Але й він твердить як щось непорушне, що і йому треба жити.

Н о р а. Справді? Про що ж він прийшов говорити з Торвальдом?

Р а н к. Ій-право, не знаю. Чув тільки щось відносно акціонерного банку.

Н о р а. Я не знала, що Крог... що цей приватний повірений Крогстад має відношення до банку.

Р а н к. Так, він посідає там якусь посаду. (До фру Мінне.) Не знаю, чи водяться у ваших краях такого сорту люди, які наче в гарячці шмигляють усюди, рознюхуючи, чи не пахне де моральною гнилизною, щоб потім цю особу мати на увазі для призначення на якусь вигідну посаду. А здоровим доводиться смиренно залишатися за порогом.

Ф р у Л і н н е. Але ж хворі більше, ніж усі інші, потребують догляду.

Р а н к (знизуючи плечима). Отож воно й саме через такі погляди суспільство перетворюється на лікарню.

Нора зайнята власними думками, раптом сміється негучно і плескає в долоні.

А ви чого смієтеся з цього? Чи знаєте ви власне, що таке суспільство?

Н о р а. Дуже мені потрібне ваше нудне суспільство! Я зовсім з ІНШОГО сміюся... Страх як утішно! Скажіть, лікарю, тепер усі службовці в цьому банку підкорені Торваль#У?

Р а н к. То саме це вас так дуже втііиас?

Н о р а (посміхаючись і наспівуючи). Це вже? моя справа. Моя справа. (Ходить по кімнаті.) Та й справді, страх як приємно подумати, що ми... цебто Торвальд, має таїСИЙ вплив на таку силу людей. (Виймає з кишені торбинку.) Лікарю Ранк, чи не хочете ви мигдалевого печива?

Р а н к. Те-те-те, мигдалеве печиво! Я гадав, оо це у вас заборонений плід.

Н о р а. Так, але це Кристина мені принесла трішки.

Ф р у Л і н н е. Що?.. Я?..

Н о р а. Ну-ну-ну, не лякайся. Ти не могла знати, що Торвальд заборонив. Треба сказати, він боїться, що я зіпсую зуби. Але що за біда — разочок! Правда, лікарю? Будь ласка! (Кладе йому в рот печиво.) Ось і тобі, Кристино. І мені можна одне, маленьке, — або вже два, так і буде. (Ходить знову.) Так, я справді безмежно щаслива. Одного тільки мені б дуже хотілося ще...

Р а н к. Ну? Чого ж іще?

Н о р а. Дуже б хотілося сказати при Торвальду одну річ.

Р а н к. Чого ж ви не скажете?

Н о р а. Не смію. Це гидко.

Ф р у Л і н н е . Гидко?

Р а н к. Тоді не раджу. Але при нас можна сміливо... Ну, що ж це вам так дуже хотілося б сказати при Хельмері?

Н о р а. Дуже хотілося б сказати: під три чорти!

Р а н к. Що ви, що ви!

Ф р у Л і н н к. Що з тобою. Норо?..

Р а н к. Скажіть. Ось він іде.

Н о р а (ховаючи торбинку з печивам). Тсс-тсс-тсс!

Х е л ь м е р. З перекинутим через руку пальтом, тримаючи в іншій руці капелюх, виходить з кабінету

Н о р а. (Йдучи до нього.) Ну. любий, спровадив його?

Х е л ь м е р. Так. Пішов.

Н о р а. Дозволь тебе познайомити. Це Кристина. Приїхала до міста.

Х е л ь м е р. Кристина?.. Вибачте, але я не знаю...

Н о р а. Фру Лінне, любий, фру Кристина Лінне!

Х е л ь м е р. А, ось воно що! Очевидно, подруга дитинства моєї дружини?

Ф р у Л і н н е. Так, ми давні знайомі.

Н о р а. І уяви собі, вона вирушила у таку далеку дорогу, щоб поговорити з тобою.

Х е л ь м е р. Тобто як це?

Ф р у Л і н н е. Не те, щоб власне...

Н о р а. Кристина якраз відмінна конторниця, і їй дуже хочеться працювати у тямущої людини, щоб підучитися ще більше...

Х е л ь м е р. Дуже розумно, пані...

Н о р а. І коли вона дізналася, що тебе призначено директором банку, — про це було в газетах, — вона відразу ж полетіла сюди... Правда, Торвальде, ти заради мене зробиш щось для Кристини? Га?

Х е л ь м е р. Так можливо. Ви, мабуть, удова?

Ф р у Л і н н е. Так.

Х е л ь м е р. І маєте досвід у конторській справі?

Ф р у Л і н н е. Так. Чималий.

Х е л ь м е р. То дуже можливо, що я зможу надати вам місце...

Н о р а (плескаючи в долоні). Бачиш, бачиш!

Х е л ь м е р. Ви з'явились саме у щасливу хвилину, пані.

Ф р у Л і н н е. О, як мені вам дякувати?

Х е л ь м е р. Нема за що. (Одягає пальто.) Але сьогодні ви вже вибачте мені...

Р а н к. Стривай, і я з тобою. (Приносить з передпокою свою шубу і гріє її перед грубкою.)

Н о р а. Тільки не затримуйся, любий Торвальде.

Х е л ь м е р. Годину, не більше.

Н о р а. І ти йдеш, Кристино?

Ф р у Л і н н е (одягаючи пальто). Так, треба піти пошукати собі кімнату.

Х е л ь м е р. То, може, вийдемо разом?

Н о р а (допомагає фру Лінне). Шкода, що у нас так тісно, немає жодної можливості...

Ф р у Л і н н е. Що ти! Хто ж про це думає! Прощавай. Дорога Норо: і спасибі тобі за все.

Н о р а. Прощавай поки шо. Увечері ти, зрозуміло, знову прийдеш. І ви, лікарю. Що? Коли будете добре себе почувати? Ну, звичайно, будете. Тільки закутайтеся добре.

Всі виходять, прощаючись і розмовляючи, до передпокою. Зі сходів чути дитячі голоси. Це вони! Вони! (Біжить і відчиняє зовнішні двері.)

Входить нянька Анна-Марія з дітьми.

Заходьте! Заходьте! (Нахиляється і цілує дітей.) Ах ви, любі мої, славні! Подивись на них, Кристино! Ну, чи не славненькі ж?

Р а н к. Розмовляти на протягу забороняється!

Х е л ь м е р. Ходімо.

Ф р у Л і н н е. Тепер тут саме час залишатися тільки матусям.

Лікар Ранк, Хельмер і фру Лінне виходять; Анна-Марія входить з дітьми до кімнати. Нора також входить, зачиняючи двері до передпокою.

Н о р а. Які свіженькі, жваві, рум'яненькі! Просто яблучка, розанчики!.. То весело було? А, це чудово. Справді? Ти катав на санчатах і Боба, і Еммі? Обох відразу? Ти диви! Молодчина-хлопчак мій Івар!.. Ні, дай потримати її, Анно-Маріє! Дорога моя, люба лялечко! (Бере у няні меншу дівчинку і кружляє з нею.) Так-так, мама потанцює і з Бобом! Що? В сніжки гралися? Ах, шкода, що мене з вами не було... Ні, облиш, я сама

їх роздягну, Анно-Маріє. Дай, будь ласка, мені самій, — це так весело. Там для тебе кава стоїть, на грубці.

Нянька виходить у двері ліворуч. Нора роздягає дітей, розкидаючи скрізь їхню одежу і продовжуючи розмовляти з дітьми.

Ось як? Великий собака біг за вами? А не вкусив?.. Ні, собаки не кусають таких славних, маленьких лялечок... Ні-ні! Не зазирати у пакунки, Іваре! Що там?.. Коли б ви знали, що там! Ні-ні! Це бека!.. Що? Гратися хочете! У що ж ми будем гратися? У жмурки? Ну, давайте в жмурки. Перший хай Боб заховається... Ах, мені? Ну, гаразд, я перша.

Починається гра. Супроводжувана сміхом, веселощами; ховаються і в цій кімнаті, і в сусідній, праворуч. Нарешті Нора ховається під стіл; діти гамірно вбігають до кімнати, шукають матір, але не можуть відразу знайти, чують її приглушений сміх, кидаються до столу, піднімають скатерку і знаходять. Цілковите захоплення. Нора висовується, ніби хоче злякати їх. Новий вибух захоплення. Тим часом стукають у вхідні двері. Ніхто не помічає. Тоді двері з передпокою розчиняються і з'являється Крогстад. Він вичікує якусь хвилинку. Гра триває.

К р о г с т а д. Вибачте, фру Хельмер...

Н о р а (легко скрикуючи, обертається і напівпідводиться). А! Що вам?

К р о г с т а д. Вибачте. Вхідні двері не були причинені. Забули, мабуть, зачинити...

Н о р а (встаючи). Чоловіка немає вдома, пане Крогстад.

К р о г с т а д. Знаю.

Н о р а. Ну... Що ж вам потрібно?

К р о г с т а д. Поговорити з вами.

Н о р а. Зі... (До дітей тихо.) Ідіть до Анни-Марії. Що? Ні, чужий дядя нічого поганого не заподіє мамі. Коли він піде, ми ще пограємось. (Виводить дітей до кімнати ліворуч і замикає за ними двері. Стурбовано, напружено.) Ви хочете поговорити зі мною?

К р о г с т а д. Так, хочу.

Н о р а. Сьогодні?.. Але ж у нас ще не перше число...

К р о г с т а д. Ні, у нас свят-вечір. І від вас залежать веселі свята.

Н о р а. Що ж вам потрібно? Я зовсім не можу сьогодні...

К р о г с т а д. Про це ми поки що не говоритимемо. Про інше. У вас, мабуть, знайдеться вільна хвилина?

Н о р а. Гм... так, звичайно, знайдеться, щоправда...

К р о г с т а д. Гаразд. Я сидів унизу, в ресторані Ульсена, і бачив, як ваш чоловік пішов вулицею...

Н о р а. Так-так.

К р о г с т а д. З дамою.

Н о р а. І що ж?

К р о г с т а д. Дозвольте спитати: це не фру Лінне?

Н о р а. Так.

К р о г с т а д. Щойно приїхала до міста?

Н о р а. Так, сьогодні.

К р о г с т а д. Вона вам близька подруга?

Н о р а. Так. Але я не бачу...

К р о г с т а д. І я колись був знайомий з нею.

Н о р а. Знаю.

К р о г с т а д. Справді? То ви її знаєте? Я так і думав, тоді дозвольте мені запитати вас прямо: фру Лінне одержить місце в банку?

Н о р а. Як ви насмілюєтесь випитувати у мене, пане Крогстад, ви, підлеглий мого чоловіка? Та коли вже ви спитали, то знайте: так, фру Лінне матиме місце. І це я поклопоталася про неї, пане Крогстад. Ось вам!

К р о г с т а д. Значить, я не помилився?

Н о р а (ходить сюди й туди по кімнаті). Я вважаю, ми можемо все-таки мати певний вплив. З того, що народжуєшся жінкою, зовсім не випливає, що... І як підлеглому, пане Крогстад, вам, мабуть, треба було б остерігатися і не зачіпати того, хто... гм...

К р о г с т а д. Хто має вплив?

Н о р а. Саме так!

К р о г с т а д (міняючи тон). Фру Хельмер, чи не згодитесь ви застосувати свій вплив на мою користь?

Н о р а. Як це так? Що ви хочете сказати?

К р о г с т а д. Чи не згодитеся ви потурбуватися, щоб я зберіг своє становище підлеглого в банку?

Н о р а. Що це значить? Хто думає позбавити вас його?

К р о г с т а д. О, вам нічого розігрувати переді мною незнайку. Я добре розумію, що вашій подрузі не буде приємно ризикувати зіткнутися зі мною, і знаю також, кому я буду зобов'язаний вигнанням.

Н о р а. Але запевняю вас...

К р о г с т а д. Так-так-так, одне слово — час ще не минув, і я раджу вам використати свій вплив, щоб попередити це.

Н о р а. Але, пане Крогстад. У мене немає жодного впливу!

К р о г с т а д. Жодного? Мені здається, ви щойно самі сказали...

Н о р а. Звичайно, я не в тому розумінні. Я?.. Як ви можете думати, що я маю на свого чоловіка якийсь такий вплив?

К р о г с т а д. О, я знаю вашого чоловіка із студентської лави. Не думаю, щоб пан директор був твердіший за інших чоловіків.

Н о р а. Якщо ви будете говорити про мого чоловіка нешанобливо, я покажу вам на двері.

К р о г с т а д. Ви дуже хоробрі, фру Хельмер.

Н о р а. Я більше вас не боюсь. Після нового року я швидко покінчу з усім.

К р о г с т а д (стриманіше). Слухайте, фру Х е л ь м е р. При потребі я буду боротися не на життя, а на смерть за свою скромну посаду в банку.

Н о р а. Це й схоже, здається.

К р о г с т а д. Не тільки заради платні. Про неї я найменше клопочусь. Тут — інше... Так-так, начистоту! Ось у чому справа. Ви, певно, так само добре, як і інші, знаєте, що я одного разу зробив непродуманий учинок.

Н о р а. Здається, щось таке чула.

К р о г с т а д. Справа не дійшла до суду, але з того часу всі шляхи для мене наче перегороджені. Тоді я взявся за ті справи... ви знаєте. Треба ж було за щось ухопитись. І, смію сказати, я був не з гірших, так би мовити. Але тепер мені треба вийти з цього становища. У мене сини виростають. Заради них мені треба відновити своє колишнє становище в суспільстві — наскільки це можливо. Місце в банку було ніби першим етапом. ! раптом тепер ваш чоловік зіштовхує мене знову до ями.

Н о р а. Але, Боже мій, пане Крогстад, допомогти вам — зовсім не в моїх силах.

К р о г с т а д. Бо ви не хочете, та я маю засіб примусити вас.

Н о р а. Не розкажете ж ви моєму чоловікові, що я заборгувала вам?

К р о г с т а д. Гм! А якби розказав?

Н о р а. Це було б безчесно з вашого боку. (Зі сльозами в голосі.) Що? Він дізнається про цю таємницю — мою гордість і радість — так грубо, низько — від вас? Ви хочете піддати мене найжахливішим неприємностям!..

К р о г с т а д. Лише неприємностям?

Н о р а (із запалом). Але спробуйте тільки, вам же самим буде гірше. Тоді мій чоловік нарешті дізнається, яка ви погана людина, і вас нізащо не залишать у банку.

К р о г с т а д. Я питаю, ви боїтесь тільки домашніх неприємностей?

Н о р а. Якщо мій чоловік дізнається, він, звичайно, відразу заплатить весь залишок, і нам з вами ні для чого буде бачитись.

К р о г с т а д (ступивши крок до неї). Слухайте, фру Хельмер: чи у вас пам'ять коротка, чи ви не розумієтесь на справах? Мабуть, доведеться мені розтлумачити вам докладніше.

Н о р а. Як це?

К р о г с т а д. Коли ваш чоловік був хворий, ви прийшли до мене позичити тисячу двісті спецій.

Н о р а. Я не знала, до кого ще звернутись.

К р о г с т а д. Я взявся добути для вас цю суму...

Н о р а. Ви її здобули.

К р о г с т а д. Взявся на певних умовах. Ви були такі заклопотані хворобою вашого чоловіка, такі стурбовані, де б дістати грошей на поїздку, що, здається, вам ніколи було вдаватися в подробиці. Тому не завадить нагадати вам про них. Отож, я взявся добути вам гроші і склав для вас боргове зобов'язання.

Н о р а. Звичайно, яке я підписала.

К р о г с т а д. Це так. Але внизу я додав кілька рядків від імені вашого батька — його поручительство за вас. Ці рядки він повинен був підписати.

Н о р а. Повинен був? Він і підписав.

К р о г с т а д. Я залишив місце для числа. Цебто ваш батько сам повинен був поставити день і число, коли підписуватиме документ. Чи ви пам'ятаєте це, пані?

Н о р а. Здається...

К р о г с т а д. Я передав вам боргове зобов'язання, щоб ви переслали його поштою вашому батькові. Чи не так?

Н о р а. Так.

К р о г с т а д. Ви, звичайно, відразу ж зробили це, бо через п’ять — шість днів принесли мені вексель з підписом вашого батька. І суму було вам вручено.

Н о р а. Це так, а хіба я не акуратно виплачувала?

К р о г с т а д. Так собі. Але... щоб повернутись до предмета нашої розмови... Мабуть, важко вам доводилось тоді, фру Хельмер?

Н о р а. Так.

К р о г с т а д. Батько ваш, здається, був тяжко хворий.

Н о р а. При смерті.

К р о г с т а д. І незабаром помер?

Н о р а. Так.

К р о г с т а д. Скажіть мені, фру Хельмер, чи не пам'ятаєте випадково дня смерті вашого батька? Тобто якого місяця і числа він помер?

Н о р а. Тато помер двадцять дев'ятого вересня.

К р о г с т а д. Цілком справедливо, я довідувався. І ось саме тут стається диво... (виймає документ), якого я ніяк не можу зрозуміти...

Н о р а. Яке диво? Я не знаю...

К р о г с т а д. Таке диво, фру Хельмер, що батько ваш підписав цей вексель через три дні після своєї смерті.

Н о р а. Як це так? Я не розумію.

К р о г с т а д. Батько ваш помер двадцять дев'ятого вересня. А погляньте — ось тут він помітив свій підпис числом: друге жовтня. Хіба це не диво?

Нора мовчить.

Чи можете ви пояснити це?

Нора все мовчить. Примітне ще й таке: слова "друге жовтня" і рік написано не почерком вашого батька, а іншим, який мені видається знайомим. Ну, це можна ще пояснити: ваш батько міг забути поставити число і рік під своїм підписом. І хтось інший зробив це наугад, ще не знаючи про його смерть. В цьому немає нічого такого. Головна справа в самому підписі. Цей підпис справжній, фру Хельмер? Це справді ваш батько підписався?

Н о р а (після короткої паузи підводить голову і задирливо дивиться на нього). Ні, не він. Це я підписалась за нього.

К р о г с т а д. Слухайте, фру Хельмер... Ви знаєте, що це небезпечне зізнання?

Н о р а. Чому? Ви скоро одержите свої гроші сповна.

К р о г с т а д. Можу я запитати вас, чому ви не надіслали документа вашому батькові?

Н о р а. Неможливо було. Він був тяжко хворий. Щоб просити його підписати, треба було пояснити йому, для чого знадобилися гроші. Я ж не могла написати йому, бо він сам був такий хворий, як і мій чоловік, на краю могили. Неможливо було.

К р о г с т а д. То вам би краще було відмовитись від подорожі за кордон.

Н о р а. І це було неможливо. Від цієї подорожі залежало спасіння мого чоловіка. Я не могла відмовитись від неї.

К р о г с т а д. А ви не подумали, що таким чином обдурюєте мене?..

Н о р а. На це мені ніколи було звертати увагу. Я й думати про вас не хотіла. Терпіти вас не могла за всі ваші безсердечні причіпки, що ви їх робили, хоч і знали, в якій небезпеці мій чоловік.

К р о г с т а д. Фру Хельмер, ви, очевидно, не уявляєте собі чітко, в чому власне ваша вина. Та я можу сказати вам: те, на чому я попався і що так заплямувало мене в очах суспільства, було анітрохи не гірше за ваш учинок.

Н о р а. Невже ви хочете переконати мене, що ви відважились на це, рятуючи життя своєї дружини?

К р о г с т а д. Закон не цікавиться причинами.

Н о р а. То поганий, виходить, цей закон.

К р о г с т а д. Поганий чи ні, але коли я подам цей документ до суду, — вас засудять по закону.

Н о р а. Нізащо не повірю, щоб дочка не мала права позбавити вмираючого старого батька тривог і гіркоти! Щоб дружина не мала права врятувати життя своєму чоловікові!.. Я не знаю точно законів, але впевнена, що десь у них повинно бути це дозволено. А ви, юрист, не знаєте цього! Ви, певно, поганий законник, пане Крогстад.

К р о г с т а д. Хай так. Але на справах... які зав'язались у нас з вами, ви, звичайно, припускаєте, що я трохи знаюсь? Так от. Робіть що хочете. Але.., якщо мене викинуть ще раз, ви будете в моїй компанії. (Вклоняється і виходить через передпокій.)

Н о р а (після хвилинних роздумів, підводячи голову). Е, що там! Залякати мене хотів! Не така вже я. (Береться прибирати дитячі речі, та скоро перестає.) Але... Ні, цього все-таки не може бути! Я ж це зробила із любові.

Д і т и (на дверях ліворуч). Мамо, чужий дядько вийшов із воріт...

Н о р а. Так-так, знаю. Тільки нікому не кажіть про чужого дядю. Чуєте? Навіть татові!

Д і т и. Так-так, мамо. Але ти з нами ще пограєшся?

Н о р а. Ні-ні, не зараз.

Д і т и. Мамо, ти ж обіцяла!

Н о р а. Так, але я не можу зараз. Ідіть до себе, в мене стільки справ. Ідіть, ідіть, мої дорогі дітоньки! (Ласкаво спроваджує їх і зачиняє за ними двері. Потім сідає на диван, береться вишивати, та, зробивши кілька стібків, зупиняється.) Ні! (Кидає роботу, встає, йде до дверей у передпокій і кличе.) Елене! Давай сюди ялинку! (Іде до столу ліворуч, відмикає шухляду, знову зупиняється.) Ні, це просто неможливо!

С л у ж н и ц я (з ялинкою). Куди поставити, пані?

Н о р а. Туди. Посередині кімнати.

С л у ж н и ц я . Іще вам щось подати?

Н о р а. Ні, дякую, у мене все під рукою.

Служниця, поставивши ялинку, виходить.

(Починаючи прикрашати ялинку.) Сюди ось свічки, сюди квіти... Огидна людина... Нісенітниця, нісенітниця, нісенітниця! Нічого тут нема такого! Ялинка буде чудесна. Я все зроблю, як ти любиш. Торвальде. Буду співати тобі, танцювати...

З передпокою входить Хсльмер з пакою паперів під рукою.

А!.. Вже повернувся?

Х е л ь м е р. Так. Заходив хтось?

Н о р а. Заходив?.. Ні.

Х е л ь м е р. Дивно. Я бачив, як Кроrстад вийшов з воріт.

Н о р а. Справді?.. Ах, так. правда; Кроrстад — він заходив сюди на хвилинку.

Х е л ь м с р. Норо, я бачу по твоєму обличчю, він приходив просити, щоб ти замовила за нього. Н о р а. Так.

Х е л ь м е р. І до того ж, нібито сама від себе? Приховавши від мене, що він був тут? Чи не просив він і про це?

Н о р а. Так, Торвальде. але...

Х е л ь м е р. Норо, Норо, і ти могла піти на це? Змовлятися з такою людиною, обіцяти йому! Та, крім того, говорити мені неправду!

Н о р а. Неправду?

Х е л ь м е р. Ти хіба не сказала, що ніхто не заходив? (Погрожуючи пальцем.) Щоб цього більше не було, співуча пташко. У співучої пташки горлечко повинно бути завжди чисте, жодного фальшивого звука! (Обнімає її за стан.) Чи не так? Звичайно, я так і знав. (Випускає її.) Ах, як у нас тепло, затишно! (Перегортає папери.)

Н о р а (зайнята прикрашанням ялинки, після короткої паузи). Торвальде!

Х е л ь м е р. Що?

Н о р а. Я дуже рада, що післязавтра костюмований вечір у Стенборгів.

Х е л ь м е р. А мені дуже цікаво, чим ти здивуєш на цей раз?

Н о р а. Ах, це дурна витівка!

Х е л ь м е р. Ну?

Н о р а. Я ніяк не можу придумати нічого путнього. Все виходить якось по-дурному, беззмістовно.

Х е л ь м е р. Невже маленька Нора дійшла такого висновку?

Н о р а (заходячи ззаду і спираючись ліктями на спинку його крісла). Ти дуже зайнятий, Торвальде?

Х е л ь м е р. Гм!

Н о р а. Що це за папери?

Х е л ь м е р. Банківські справи.

Н о р а. Уже?

Х е л ь м е р. Я дістав згоду попереднього правління на нагальні зміни в особовому складі службовців і в плані робіт. Я хочу присвятити цьому різдвяний тиждень. Хочу, щоб до Нового року все було налагоджено.

Н о р а. Так ось чому цей бідолаха Крогстад...

Х е л ь м е р. Гм!

Н о р а (як і раніш, спираючись ліктями на спинку крісла, тихенько перебирає пальцями волосся чоловіка). Якби ти не був такий зайнятий, я попросила б тебе зробити мені одну величезну послугу. Торвальде.

Х е л ь м е р. Послухаємо. Про що ж?

Н о р а. Адже ні в кого немає такого смаку, як у тебе. А мені б так хотілося бути гарненькою на цьому костюмованому вечорі. Торвальде, чи не можеш ти зайнятися мною, вирішити, ким мені бути і як одягнутись?

Х е л ь м е р. Ага, маленька, уперта моя, шукаєш рятівника?

Н о р а. Так, Торвальде, мені не впоратися без тебе.

Х е л ь м е р. Гаразд, гаразд. Подумаєм і, мабуть, зарадимо горю.

Н о р а. Ах, як гарно з твого боку! (Знову відходить до ялинки, пауза.) А як красиво вирізняються червоні квіти! Та скажи мені, в чому провина цього Крогстада, — щось справді дуже погано?

Х е л ь м е р. Він завинив у підробці документів. Ти маєш уявлення, що це таке?

Н о р а. Чи не від злиднів він це зробив?

Х е л ь м е р. Так, або, як багато хто, — з легковажності. І я не такий безсердечний, щоб безповоротно засудити людину за один такий учинок.

Н о р а. Справді це так, Торвальде?

Х е л ь м е р. Інколи той, хто упав, може знову підвестися морально, якщо відверто визнає свою провину і зазнає покарання.

Н о р а. Покарання?..

Х е л ь м е р. Але Крогстад не пішов цим шляхом. Він викрутився всілякими правдами і неправдами, і це, власне, згубило його морально.

Н о р а. По-твоєму, треба було...

Х е л ь м е р. Ти тільки уяви собі, як людині з такою плямою на совісті доводиться брехати, вивертатися, прикидатися перед усіма, носити маску навіть перед своїми близькими, навіть перед дружиною і власними дітьми. А от щодо дітей — це найгірше, Норо.

Н о р а. Чому?

Х е л ь м е р. Тому що отруєна брехнею атмосфера заражає, розкладає все домашнє життя. Діти з кожним ковтком повітря сприймають зародки.

Н о р а (наближаючись до нього ззаду). Ти впевнений у цьому?

Х е л ь м е р. Ах, люба, я досить добре переконався в цьому під час своєї адвокатської діяльності. Майже всі. хто рано схибив у житті, мали брехливих матерів.

Н о р а. Чому саме матерів?

Х е л ь м е р. Найчастіше це починається від матері. Але й батьки, звичайно, впливають у тому ж дусі. Це добре відомо кожному адвокатові. А цей Кроґстад усі роки отруював своїх дітей брехнею і лицемірством, ось чому я й називаю його морально зіпсованим. (Простягаючи до неї руки.) Тому хай моя миленька Нора обіцяє мені не просити за нього. Дай руку, що обіцяєш. Ну-ну, що це? Давай руку. Ось так. Отже, домовились. Запевняю тебе, мені просто неможливо було б працювати з ним; я відчуваю просто фізичну огиду до таких людей.

Н о р а (звільняє свою руку і переходить на Інший бік ялинки). Як тут задушливо! А у мене стільки клопоту...

Х е л ь м е р (встає і збирає папери). Так, мені також треба трішки попрацювати до обіду ось над цим. ї костюмом твоїм займусь. І повісити на ялинку в золотих папірцях у мене, мабуть, дещо знайдеться. (Кладе їй

руки на голову.) Ах ти, моя неоціненна співуча пташко! (Йде до кабінету і зачиняє за собою двері.)

Н о р а (помовчавши, тихо). Е, що там! Не буде цього. Це неможливо. Повинно бути неможливо.

А н н а-М а р і я (на дверях ліворуч). Дітки так просяться до матусі.

Н о р а. Ні-ні-ні! Не пускай їх до мене! Побудь з ними, Анно-Маріє.

А н н а-М а р і я. Ну, гаразд, гаразд. (Зачиняє двері.)

Н о р а (бліднучи від жаху). Зіпсувати моїх малят!.. Отруїти сім'ю! (Після короткої паузи підводячи голову.) Це неправда. Не може бути правдою, ніколи, ніколи у світі!

ДІЯ ДРУГА

Та сама кімната. У кутку, біля піаніно, стоїть обібрана, обтріпана, з обгорілими свічками ялина. На дивані манто і капелюх Нори. Нора сама; хвилюючись, ходить по кімнаті, нарешті зупиняється біля дивана і бере своє манто.

Н о р а (випускаючи з рук манто). Хтось іде! (Підходить до дверей, прислухається.) Ні... нікого. Звичайно, ніхто сьогодні не прийде. Перший день Різдва... І завтра також. Але, можливо... (Відчиняє двері і виглядає.) Ні, в скриньці для листів нічого немає, зовсім порожня. (Повертається назад.) Е, дурниці! Звичайно, він нічого такого насправді не зробить, нічого такого бути не може. Це неможливо. У мене троє маленьких дітей.

А н н а-М а р і я (виходить з дверей ліворуч, несучи велику картонку.) Ледве відшукала цю картонку з маскарадними костюмами.

Н о р а. Дякую. Постав на стіл.

А н н а-М а р і я (ставить). Тільки тут безлад, вони, мабуть, розкидані.

Н о р а. О, розірвати б їх на шмаття!

А н н а-М а р і я. Та що ви! їх можна ще полагодити. Тільки трішки терпцю.

Н о р а. То я піду попрошу фру Лінне допомогти мені.

А н н а-М а р і я. Що, знов підете через двір у таку негоду? Фру Нора застудиться... захворіє.

Н о р а. Це ще не так страшно... Як діти?

А н н а-М а р і я. Бавляться новими іграшками, бідолашечки. Але...

Н о р а. Часто про мене питають?

А н н а-М а р і я. Адже звикли бути біля матусі.

Н о р а. Та, бачиш, Анно-Маріє, мені тепер не можна багато бувати з ними, як раніше.

А н н а-М а р і я. Ну, маленькі до всього звикають.

Н о р а. Ти гадаєш? По-твоєму, вони забули б матір, якби її не стало?

А н н а-М а р і я. А боронь Боже! Не стало!

Н о р а. Слухай, Анно-Маріє... я часто думаю... Як це ти зважилася віддати свою дитину на чужі руки?

А н н а-М а р і я. Довелося; хіба могло бути інакше, коли я стала годувальницею маленької Нори?

Н о р а. А як же ти згодилася піти годувальницею?

А н н а-М а р і я. На таке-от хороше місце? Бідній дівчині у такій біді радіти треба було. Адже той поганець так-таки нічим і не допоміг мені.

Н о р а. Але твоя дочка, мабуть, забула тебе?

А н н а-М а р і я. Ну, чому ж? Писала мені і коли конфірмувалась, і коли заміж виходила.

Н о р а (обвиваючи її шию руками)— Старенька моя, ти була мені, маленькій, за матір.

А н н а-М а р і я. Адже у бідолашечки Нори не було іншої, окрім мене.

Н о р а. І якби не було у моїх малих іншої, я знаю, ти б... Дурниця, дурниця, дурниця! (Відкриває картонку.) Піди до них. Мені тепер треба... завтра побачиш, яка я буду красуня.

А н н а-М а р і я. Певно, на всьому балу красивішої не буде. (Виходить ліворуч.)

Н о р а (береться спорожняти картонку, але скоро кидає все). Ах. якби тільки наважитися вийти. Якби тільки ніхто не зайшов. Якби тільки тут не сталося без мене нічого. Дурниці. Ніхто не прийде. Тільки не думати, не думати про це... Треба почистити муфту. Красиві рукавички, чарівні рукавички... Але не треба думати, не треба! Раз, два, три, чотири, п'ять, шість... (Вигукує.) А! Ідуть! (Хоче кинутися до дверей, але зупиняється в нерішучості.)

З передпокою входить Фру Лінне. Уже без верхнього одягу.

Ах, це ти, Кристино! І більше там нікого немає?.. От добре, що ти прийшла.

Ф р у Л і н н е. Мені сказали, ти заходила, питала про мене.

Н о р а. Так. я саме проходила мимо. Мені так потрібна твоя допомога. Сядемо сюди, на диван. Бачиш, завтра ввечері у мешканців нагорі, у консула Стенборга, костюмований вечір, і Торвальд хоче, щоб я була в неаполітанському вбранні і протанцювала тарантелу. Я цього навчилася на Капрі.

Ф р у Л і н н е. Так-так! То ти хочеш дати цілу виставу?

Н о р а. Торвальд каже, що треба. Та ось, костюм. Торвальд замовив його мені ще там. Але тепер усе повідривалося, і я просто не знаю, що робити.

Ф р у Л і н н е. Ну, це ми швидко полагодимо. Тільки оздоблення місцями повідривалося. Голки, нитки?.. А, тут є усе потрібне.

Н о р а. Як це мило з твого боку.

Ф р у Л і н н е (шиє). Так ти завтра будеш костюмуватися, Норо? Знаєш, я зайду на хвилинку глянути на тебе, яка ти в уборі. Та я зовсім забула подякувати тобі за вчорашній приємний вечір.

Н о р а (встає і ходить по кімнаті). Ну, вчора, по-моєму, було зовсім не так приємно, як звичайно. Тобі варто було приїхати до нашого міста раніше, Кристино... Так, Торвальд великий майстер влаштовувати все витончено й красиво.

Ф р у Л і н н е. І ти не менше, гадаю. Недаремно ж ти свого батька донька. А скажи, доктор Ранк завжди такий пригнічений, як учора?

Н о р а. Ні: учора він якось особливо... А втім, він же дуже серйозно хворіє. У бідолахи сухоти спинного мозку. Треба сказати, батько його був бридкою людиною. Тримав коханок і таке інше. От син і народився таким хворим, розумієш?

Ф р у Л і н н е (кладучи роботу на коліна). Але, миленька Норо, звідки ти набралася таких знань?

Н о р а (ходячи по кімнаті). Е!.. Якщо в тебе троє дітей, значить, тебе інколи відвідують такі... такі дами, які дещо розуміються на медицині. Ну, часом і розкажуть дещо. Фру Лінне знову шиє. Коротка пауза.

Ф р у Л і н н е. Доктор Ранк щодня буває у вас?

Н о р а. Кожного Божого дня. Адже він кращий друг Торвальда з юних літ і мій хороший друг. Він як свій у нас.

Ф р у Л і н н е. А скажи мені: він щира людина? Цебто, чи не з тих, хто любить говорити людям приємні речі?

Н о р а. Ні, навпаки. Чого це тобі спало на думку?

Ф р у Л і н н е. Учора, коли ти нас познайомила, він запевняв, що часто чув моє ім'я тут, у домі. А потім я помітила, що чоловік твій не мав навіть уявлення про мене. Як же міг доктор Ранк...

Н о р а. Так, це цілком справедливо. Кристино. Торвальд так безмежно мене любить, що не хоче ні з ким ділитися мною... як він каже. Спершу він просто-таки ревнував мене, як тільки я бувало почну говорити про своїх милих, близьких. Там, дома. Ну я, зрозуміло, й

перестала. Але з доктором Ранком я часто розмовляю про все таке... він, бачиш, любить слухати.

Ф р у Л і н н е. Послухай, Норо, ти багато в чому ще дитина. Я старша за тебе, більш досвідчена. І ось що я тобі скажу: тобі б треба постаратись виплутатися з цієї історії — з доктором Ранком.

Н о р а. З якої такої історії мені треба постаратись виплітатися?

Ф р у Л і н н е. Із усякої взагалі. Учора ти говорила тут про багатого поклонника, який заповідає тобі гроші.

Н о р а. Так. тільки немає такого, на жаль!.. Ну і що ж..

Ф р у Л і н н е. Доктор Ранк людина заможна?

Н о р а. Так, заможна.

Ф р у Л і н н е. І в нього немає, про кого б піклуватися?

Н о р а. Немає. Але...

Ф р у Л і н н е. І він щодня буває тут, у домі?

Н о р а. Звичайно, ти про це вже чула.

Ф р у Л і н н е. Як же вихована людина може бути такою неделікатною?

Н о р а. Я зовсім тебе не розумію.

Ф р у Л і н н е. Не прикидайся. Норо. Ти гадаєш, я не здогадуюсь, хто позичив тобі ті тисячу двісті спецій?

Н о р а. Та ти при своєму розумі? Як тобі це спало на думку? Наш друг, який щодня буває у нас! Та це ж було б невимовно тяжко!

Ф р у Л і н н е. То це не він?

Н о р а. Запевняю тебе. Я про це не могла й подумати!.. Та й де б він тоді узяв грошей роздавати позичкове? Він одержав спадщину пізніше.

Ф р у Л і н н е. Ну, це. мабуть, твоє щастя, дорога Норо.

Н о р а. Ні. мені й на думку ніколи не спало просити у доктора Ранка... А втім, я цілком певна, що якби я попросила, то...

Ф р у Л і н н е. Але ти, звичайно, цього не зробиш.

Н о р а. Ні. Природно. Я й уявити собі цього не можу. Але я цілком певна, що коли б я поговорила з доктором Ранком...

Ф р у Л і н н е. Поза плечима чоловіка?

Н о р а. Мені все-таки слід покінчити з цією справою. Так само поза його плечима. Треба покінчити.

Ф р у Л і н н е. Так-так. І я тобі вчора казала, але...

Н о р а (ходить туди і сюди)— Мужчині куди легше влаштувати справи в таких випадках, ніж жінці...

Ф р у Л і н н е. Якщо це її власний чоловік — так.

Н о р а. Дурниці. (Зупиняючись.) Коли сплачують борг цілком, то одержують боргове зобов'язання назад, так?

Ф р у Л і н н е. Зрозуміло.

Н о р а. І можна розірвати його на дрібні шматочки, спалити цей огидний, брудний папірець?

Ф р у Л і н н е (пильно дивиться на Нору, відсуває від себе шитво і поволі підводиться.) Норо, ти щось приховуєш від мене.

Н о р а. Хіба це помітно?

Ф р у Л і н н е. З тобою сталося щось з учорашнього ранку. Норо, в чому справа?

Н о р а (йдучи до неї). Кристино! (Прислухається.) Тсс. Торвальд повернувся. Слухай, піди поки що до дітей. Торвальд не любить, щоб при ньому шили. Хай Анна-Марія допоможе тобі.

Ф р у Л і н н е (збирає частину речей). Так-так, але я не піду від вас, доки ми не поговоримо щиро. (Виходить ліворуч.) Тієї ж хвилини з передпокою входить Хельмер.

Н о р а (йде йому назустріч). Ах, я жду тебе не діждуся, любий Торвальде.

Х е л ь м е р. Це швачка чи хто.

Н о р а. Ні, це Кристина. Вона допомагає мені полагодити костюм. Побачиш, яке я справлю враження.

Х е л ь м е р. То хіба я невдало задумав?

Н о р а. Просто чудесно! Але хіба я так само не розумниця, що слухаюсь тебе?

Х е л ь м е р (бере її за підборіддя). Розумниця — бо слухаєш чоловіка? Ах ти ж, крутійко! Я знаю, ти не це хотіла сказати, Та я не буду тобі заважати. Тобі, мабуть, треба приміряти.

Н о р а. А ти, мабуть, за роботу?

Х е л ь м е р. Так. (Показуючи паку паперів.) Ось. Я заходив до банку. (Хоче йти до себе.)

Н о р а. Торвальде...

Х е л ь м е р (зупиняючись). Що?

Н о р а. А якщо твоя білочка попросить тебе гарненько про щось?..

Х е л ь м е р. Про що?

Н о р а. Ти зробив би для неї?

Х е л ь м е р. Спочатку, природно, треба знати, що саме.

Н о р а. Білочка так бігала б, так пустувала б..., якби ти був такий хороший, послухався!

Х е л ь м е р. То говори ж.

Н о р а. Жайворонок співав би по всіх кімнатах, на всі лади.

Х е л ь м е р. Ну, він і так не мовчить.

Н о р а. Я б зобразила тобі сильфіду, танець при місячному сяйві, Торвальде!

Х е л ь м е р. Норо... сподіваюсь, це не про вчорашнє знову?

Н о р а (ближче до нього). Так, Торвальде! Я прошу, благаю тебе!

Х е л ь м е р. В тебе справді вистачає духу знову ставити це питання?

Н о р а. Так-так, ти повинен послухатися мене, повинен залишити за Крогстадом його посаду в банку!

Х е л ь м е р. Але ж, люба Норо, я вирішив узяти на його місце Фру Лінне.

Н о р а. Це дуже мило з твого боку, але ти можеш відмовити комусь іншому з конторників замість Крогстада.

Х е л ь м е р. Ні, це просто нечувана впертість! Через те, що ти понадавала тут необдуманих обіцянок поклопотатися за нього, я зобов'язаний!..

Н о р а. Не через те, Торвальде. Заради тебе самого. Адже ця людина пише в найогидніших газетах — ти сам казав. Він може дуже нашкодити тобі. Я дуже боюсь його.

Х е л ь м е р. Ага, розумію.. Ти згадуєш давнє і лякаєшся.

Н о р а. Що ти маєш на увазі?..

Х е л ь м е р. Ти, звичайно, згадуєш свого батька.

Н о р а. Так, ну так. Згадай тільки, що писали злі люди про тата, як жорстоко оббріхували його. їй-право, вони домоглися б його відставки, якби міністерство не послало тебе ревізором і якби ти не поставився до тата чуйно і доброзичливо.

Х е л ь м е р. Голубко Норо, між твоїм батьком і мною (істотна відмінність. Батько твій не був бездоганним чиновником. А я саме такий і таким, сподіваюсь, залишуся, доки буду поосідати свій пост.

Н о р а. Ах, ніхто не знає, що можуть задумати злії люди. І ми саме тепер могли б жити добре, спокійно, щасливо, мирно, без клопоту — ти, і я, і діти, Торвальде! Ось чому я так прошу тебе.

Х е л ь м е р. Та саме заступаючись за нього, ти позбавляєш мене можливості залишити його. У банку вже відомо, що я вирішив звільнити Крогстада. То треба, щоб тепер почалися розмови, ніби новий директор міняє свою думку під впливом дружини?..

Н о р а. А якби й так? Що ж тут такого?

Х е л ь м е р. Ну, звичайно, аби лише вперта домоглася свого! Мені поставити себе в смішне становище перед усіма службовцями?.. Дати людям привід говорити, що мною керують всілякі сторонні впливи? Повір, я б незабаром відчув на собі наслідки цього! 1 крім того... Є обставина, через яку зовсім неможливо залишити Крогстада в банку, доки я там директором.

Н о р а. Яка обставина?

Х є л ь м ер. На його моральні недоліки я б ще міг, у крайньому випадку, подивитися крізь пальці...

Н о р а. Правда ж, Торвальде?

Х е л ь м е р. І, кажуть, він досить тямущий працівник. Але ось що: ми з ним знайомі з юності. Це одне з тих поквапливих юнацьких знайомств, через які людина потім часто потрапляє в незручне становище. Так, я не приховую від тебе, ми з ним навіть на "ти", він такий безтактний, що й не думає приховувати цього при інших. Навпаки, він вважає, що це дає йому

право бути фамільярним, він раз у раз козиряє своїм "ти", "ти, Хельмер". Це мене найбільше обурює. Він може зробити моє становище в банку просто нестерпним.

Н о р а. Торвальде, ти все це говориш несерйозно?

Х е л ь м е р. Цебто?

Н о р а. Це ж такі дріб'язкові міркування!

Х е л ь м е р. Що ти говориш? Дріб'язкові? По-твоєму, я Дріб'язкова людина?

Н о р а. Ні, навпаки, любий Торвальде. І ось саме тому...

Х е л ь м е р. Все одно. Ти називаєш мої наміри дріб'язковими, то, певно, і я такий. Дріб'язковий! Ось як!.. Ну, треба покласти цьому край. (Йде до дверей в передпокій і кличе.) Елене!

Н о р а. Що ти хочеш?

Х е л ь м е р (копаючись у паперах). Покласти край. (До служниці, що увійшла.) Ось, візьміть цього листа і негайно ж ідіть. Знайдіть посильного, і хай він його віднесе. Тільки швидко. Адресу написано. Ось гроші.

С л у ж н и ц я . Гаразд. (Виходить з листом.)

Х е л ь м е р (збираючи папери). Отаке-то, моя маленька уперта панійко!

Н о р а (затаївши подих). Торвальде, що то за лист?

Х е л ь м е р. Звільнення Крогстада.

Н о р а. Поверни, поверни назад, Торвальде! Ще не пізно. Торвальде, поверни! Заради мене, заради себе самого, заради дітей. Чуєш, Торвальде, поверни. Ти не знаєш, як це може відбитися на всіх нас.

Х е л ь м е р. Пізно.

Н о р а. Так, пізно.

Х е л ь м е р. Люба Норо, я прощаю тобі цей страх, хоча, власне, він образливий для мене. Так-так! По-твоєму, для мене не образливий твоє припущення, ніби я можу побоюватися помсти якогось непутящого крючкотвора? Проте я прощаю тобі, бо це так добре виявляє твою гарячу любов до мене. (Пригортає Її до себе.) Так-так, моя люба, дорога Норо. І потім хай буде, що буде. Коли на те піде, повір, у мене вистачить і мужності, і сили, Побачиш, я така людина, яка все може взяти на себе.

Н о р а (вражена до жаху). Що ти хочеш сказати?

Х е л ь м е р. Все, кажу я...

Н о р а (заспокоюючись). Ніколи я тобі не дозволю.

Х е л ь м е р. Гаразд. То поділимося з тобою, Норо... як подружжя. Як і повинно бути. (Голублячи її.) Задоволена тепер? Ну-ну-ну! І зовсім не треба цих переляканих, як у горлички, очей. Адже це все ж таки тільки фантазії. А тепер ти б заграла тарантелу і попрактикувалася з тамбурином. Я піду до себе і зачиню всі двері, так що нічого не почую. Можеш шуміти, скільки захочеш. (Повертаючись, у дверях.) А коли Ранк прийде, скажи йому, де я. (Киваючи їй, іде і зачиняє за собою двері.)

Н о р а (розгублена, перелякана, стоїть як укопана і шепоче). Він так і зробить. Зробить — незважаючи ні на що... Ні, ніколи в світі, нізащо! Не можна допустити цього! Краще все інше! Рятунок!.. Вихід!

Дзвінок у передпокої.

Доктор Ранк!.. Краще все інше! Краще все інше — що б там не було. (Проводить руками по обличчю і, опанувавши себе, йде відчиняє двері до передпокою.)

Доктор Ранк знімає з себе шубу в передпокої і вішає її. Протягом наступної сцени починає вечоріти.

Н о р а. Здрастуйте, докторе Ранк. Я вас по дзвінку пізнала. Та ви тепер не йдіть до Торвальда; він, здається, зайнятий.

Р а н к. А ви? (Входить до кімнати.)

Н о р а (зачиняючи двері в приймальню). О, ви знаєте, — для вас у мене завжди знайдеться вільна хвилинка.

Р а н к. Дякую. Скористаюся з цього, доки можна.

Н о р а. Що ви хочете цим сказати? "Доки можна"?..

Р а н к. Саме так. Це вас лякає?

Н о р а. Ви так якось це сказати... Що ж такого може статися?

Р а н к. Те, на що я давно чекав. Щоправда, я не сподівався, що це буде так швидко.

Н о р а (хапає його за руку). Про що таке ви дізналися? Докторе, скажіть же мені.

Р а н к (сідаючи біля грубки). Погана справа. Три чисниці до смерті. Нічого не поробиш.

Н о р а (переводячи подих). Це ви про себе?..

Р а н к. А то про кого ж? Нічого брехати собі самому. Я найнікчемніший з усіх моїх пацієнтів, фру Х е л ь м е р. Цими днями я вчинив генеральну ревізію мого внутрішнього стану. Банкрот. Не пройде, мабуть, і місяця, як я буду гнити на кладовищі.

Н о р а. Фу, як ви гидко висловлюєтесь.

Р а н к. Сама справа надзвичайно гидка. А найгірше те, що перед кінцем буде багато гидкого, потворного. Тепер мені залишається зробити одне дослідження. Зроблю його — і буду знати приблизно, коли почнеться розклад. І ось що я вам скажу. Хельмер зі своєю витонченою натурою відчуває непереборну огиду до будь-якої потворності. І я не дозволю йому приходити до мене, хворого.

Н о р а. Але ж, докторе Ранк...

Р а н к. Не дозволю. Ні в якому разі. Замкну двері... Як тільки я цілком буду певний в настанні гіршого, я надішлю вам свою візитну картку з чорним хрестом. Знайте тоді, що Мерзота руйнництва почалася.

Н о р а. Ні, ви сьогодні просто нестерпні. А мені ж так хотілося, щоб ви сьогодні були в особливо хорошому настрої.

Р а н к. Зі смертю за плечима?.. І так розплачуватися за чужі гріхи! Де тут справедливість? І в кожній сім'ї так чи інакше настає подібна неминуча розплата.

Н о р а (затуляючи вуха). Дурниці! Веселіше, веселіше!

Р а н к. Так, слово честі, тільки й залишається сміятися з усього цього. Моєму бідному невинному спинному мозку доводиться розплачуватися за веселі дні офіцерського життя мого батька!

Н о р а (біля столу ліворуч). Він був дуже охочим до спаржі і страсбурзьких паштетів? Так?

Р а н к. Так, і до трюфелів.

Н о р а. Так-так, і до трюфелів. І до устриць, здається?

Ран к. Так, і до устриць, звісно.

Н о р а. І до всяких там портвейнів та шампанського. Дуже сумно, що всі ці смачні речі неодмінно позначаються на спинному хребті.

Р а н к. І особливо сумно, що вони відбиваються на нещасливому хребті того, хто не скуштував їх ані крихти.

Н о р а. О, так, це найсумніше.

Р а н к (допитливо дивлячись на неї). Гм!..

Н о р а (трохи згодом). Чого ви посміхнулись?

Р а н к. Ні, це ви посміхнулись.

Н о р а. Ні, ви посміхнулись, докторе!

Р а н к (встаючи). А ви ще лукавіша, ніж я гадав.

Н о р а. Мені сьогодні так і хочеться утнути щось таке...

Р а н к. Я бачу.

Н о р а (кладе обидві руки йому на плече). Любий, любий докторе Ранк, не залишайте нас з Торвальдом.

Р а н к. Ну, з цією втратою ви легко примиритесь. Тільки з очей, то й забудете.

Н о р а (злякано дивиться на нього). Ви гадаєте?

Р а н к. Заведуться нові зв'язки, і...

Н о р а. У кого заведуться нові зв'язки?

Р а н к. У вас і в Хельмера, коли мене не стане. Та ви вже на шляху до цього, здається. Навіщо здалася вам учора ввечері оця фру Лінне?

Н о р а. Ой-ой. та чи не ревнуєте ви мене до бідолашної Кристини?

Р а н к. Звичайно. Вона заступить мене у вашому домі. Коли мене не стане, ця жінка, напевно...

Н о р а. Тсс! Не так голосно. Вона там.

Р а н к. І сьогодні? От бачите!

Н о р а. Вона прийшла тільки допомогти мені полагодити і мій костюм. Господи, який ви нестерпний. (Сідає на диван.) Ну, будьте ж розумним, докторе Ранк. Завтра побачите, як я чудово танцюю, і зможете уявляти собі, що це для вас, — ну, звичайно, і для Торвальда. (Виймає з картонки різні речі.) Докторе Ранк, сідайте тут, я вам щось покажу.

Р а н к (сідає). Що таке?

Н о р а. Ось! Дивіться!

Р а н к. Шовкові панчохи.

Н о р а. Кольору тіла. Хіба не диво? Так, тепер темно, але завтра... Ні-ні-ні. вище не можна бачити! А втім, вам можна показати й вище.

Р а н к. Гм!..

Н о р а. Що ви так критично розглядаєте? Ви, може, думаєте, що вони мені не личать?

Р а н к. Про це судити не берусь через брак певніших відомостей.

Н о р а (дивиться на нього якусь хвилину). Фу, як вам не соромно! (Легенько б'є його по вуху панчохами.) Ось вам за це. (Знову прибирає речі.)

Р а н к. А які ще скарби мав я побачити?

Н о р а. Нічого більше не побачите. Ви нестерпний. (Наспівуючи, копається в речах.)

Р а н к (після короткої мовчанки). Сидячи з вами ось так, просто, я не розумію... не можу збагнути... що сталося б зі мною, якби я не бував у вашому домі.

Н о р а (посміхаючись). Так, мені здається, ви справді почуваєтесь у нас зовсім непогано.

Р а н к (тихше, дивлячись у простір). І хочеш не хочеш, а доведеться все це покинути...

Н о р а. Дурниці! Нічого ви не покинете!

Р а н к (як і раніш). Піти, не залишивши навіть найменшого вдячного спогаду, навіть хвилинного співчуття... нічого, крім порожнього місця, яке може бути зайняте першим зустрічним.

Н о р а. А якби я тепер звернулася до вас з проханням? Ні...

Р а н к. Про що?

Н о р а. Про великий доказ вашої дружби...

Р а н к. Ну-ну?

Н о р а. Ні, бачте, я хочу сказати — про велику послугу...

Р а н к. Невже ви справді хоч раз так ощасливите мене?

Н о р а. Ах, ви не знаєте, у чому справа.

Р а н к. То скажіть.

Н о р а. Ні, не можу, докторе. Це вже надто велика послуга — тут і порада, і допомога, і послуга..,

Р а н к. Чим більше, тим краще. Але я не розумію, що це може бути. Говоріть же! Хіба я не користуюсь у вас довір'ям?

Н о р а. Як ніхто інший. Ви мій найвірніший, найкращий друг — я знаю, знаю. Якби ви допомогли мені, попередили щось!.. Ви знаєте, як щиро, як безмежно любить мене Торвальд. Він ні на хвилину не завагався б віддати за мене життя...

Р а н к (нахиляючись до неї). Норо, ви гадаєте, він один тільки?..

Н о р а (легко здригнувши). Один...

Р а н к. ...хто з радістю віддав би за вас своє життя.

Н о р а (пригнічено). Ну, от...

Р а н к. Я поклявся собі, що ви дізнаєтесь про це раніше, ніж мене не стане. Зручнішого випадку мені не дочекатись. Так, Норо, тепер ви знаєте. І знаєте також, що ви мені можете довіритися швидше, ніж будь-кому.

Н о р а (встає, спокійніш, рівним тоном). Пропустіть мене.

Р а н к (даючи їй пройти, а сам — продовжуючи сидіти).

Норо...

Н о р а (на дверях передпокою). Елене, принеси лампу. (Іде до грубки.) Ах, милий докторе Ранк, це дуже негарно з вашого боку.

Р а н к (встаючи). Що я покохав вас так само щиро, як інший? Це негарно?

Н о р а. Ні, але те, що ви сказали мені про це. Цього зовсім не треба було робити...

Р а н к. Тобто? Чи ви знали?..

Служниця входить з лампою, ставить її на стіл і виходить.

Норо... фру Хельмер... Я питаю, ви знали що-небудь?

Н о р а. Ах, звідки я знаю, що знала, а чого не знала? Я, справді, не можу сказати вам... І що це вас спонукало, докторе! Все було так добре.

Р а н к. В кожному разі, ви тепер можете бути впевнені, що я весь у вашому розпорядженні і душею, і тілом. Тож говоріть...

Н о р а (дивиться на нього). Після цього?

Р а н к. Прошу вас, дайте ж мені дізнатись, у чому справа?

Н о р а. Нічого ви тепер не дізнаєтесь.

Р а н к. Ні-ні, не карайте мене так. Дайте мені зробити для вас усе, що тільки в силах людських.

Н о р а. Тепер ви нічого не можете зробити для мене. А втім, мені, мабуть, і не треба ніякої допомоги. Побачите, що все це лише фантазії. Звичайно. Авжеж. (Сідає на качалку, дивиться на нього посміхається.) Ну, скажу я вам, хороший ви, нічого сказати! Вам не соромно тепер, при лампі?

Р а н к. Ні, власне кажучи... Але, мабуть, мені відразу треба піти... Назавжди?

Н о р а. Ні, не потрібно. Звичайно, ви будете приходити, як і раніше. Ви ж знаєте, Торвальд не може обійтися без вас.

Р а н к. А ви?

Н о р а. Ну, і мені завжди дуже весело з вами, коли ви до нас приходите.

Р а н к. Саме це і збивало мене з толку. Ви для мене загадка. Не раз мені здавалося, що вам майже так само приємна моя присутність, як і присутність Хельмера.

Н о р а. Бачите, деяких людей любиш більш за все. А з іншими якось найбільше хочеться бути разом.

Р а н к. Мабуть, у цьому є доля правди.

Н о р а. У себе вдома я, звичайно, найбільше любила тата. Але мені завжди страх як подобалося потай пробиратися в кімнату до служниці. Там мене зовсім не повчали, і там завжди точилися веселі розмови.

Р а н к. Ага, так ось кого я заміняв вам.

Н о р а (схоплюючись і підбігаючи до нього). Ох, любий, славний докторе Ранк. Я зовсім не те мала на увазі. Але ви розумієте, що і з Торвальдом, як і з татом...

С л у ж н и ц я (входить з передпокою). Пані... (Шепоче щось і подає картку.)

Н о р а (поглядаючи на картку). А! (Засуває її в кишеню.)

Р а н к. Якась неприємність?

Н о р а. Ні-ні, ніскільки. Це просто — новий костюм для мене...

Р а н к. Як? Та ось же він лежить.

Н о р а. Ох, це не той. То інший. Я замовила... Але Торвальд не повинен знати...

Р а н к. Ага, ось вона, велика таємниця!

Н о р а. Саме так. Підіть до нього. Він у себе. Затримайте його поки що.

Р а н к. Будьте спокійні. Він од мене не втече. (Йде до кабінету.)

Н о р а (до служниці). То це він чекає на кухні?

С л у ж н и ц я . Так, прийшов з чорного ходу.

Н о р а. Хіба ти не сказала йому, що тут сторонні люди?

С л у ж н и ц я . Сказала, тільки це не допомогло.

Н о р а. І не пішов?

С л у ж н и ц я . Ні, йому треба поговорити з пані.

Н о р а. То проведи його сюди, тільки тихенько, Елене. ї Нікому не кажи про це. Це буде сюрприз для чоловіка.

С л у ж н и ц я. Так-так, розумію, розумію... (Виходить.)

Н о р а. Біда йде... Іде все-таки... Ні-ні-ні! Не буде цього, не може бути! (іде, замикає двері до кабінету на засувку.)

Служниня відчиняє двері з передпокою, пропускає в кімнату Крогстада Іізачиняє за ним двері. Він у дорожній шубі, у високих чоботях і хутряній шапці.

Н о р а (йдучи йому назустріч). Говоріть тихіше — чоловік дома.

К р о г с т а д. Нуй нехай.

Н о р а. Що вам потрібно від мене?

К р о г с т а д. Дізнатися про дещо.

Н о р а. То швидше. Що таке?

К р о г с т а д. Вам, звичайно, відомо, що мене звільнено.

Н о р а. Я не могла перешкодити цьому, пане Крогстад. Я, скільки могла, відстоювала вас, та все надаремно.

К р о г с т а д. То ваш чоловік мало так любить вас? Знає, що я можу зробити вам і все-таки наважується?..

Н о р а. Як ви можете гадати, що він знає про це?

К р о г с т а д. Ні, я, власне, і не гадав. Не в характері мого милого Торвальда Хельмера було б виявити стільки мужності...

Н о р а. Пане Крогстад, я вимагаю поваги до мого чоловіка.

К р о г с т а д. Вибачте, я з належною повагою. Та якщо ви тримаєте цю справу в такій таємниці, то я насмілюсь гадати, що ви тепер краще, ніж учора, розумієте, що, власне, ви вчинили.

Н о р а. Краще, ніж ви могли б коли-небудь пояснити мені.

К р о г с т а д. Ще б пак, такий поганий законник, як я!..

Н о р а. Що вам потрібно від мене?

К р о г с т а д. Я прийшов тільки глянути, як у вас справи, фру Хельмер. Я весь день про вас думав. Лихвар, крючкотвор, ну, одне слово, такий, як я, також, бачте, не позбавлений того, що зветься серцем.

Н о р а. Доведіть це. Подумайте про моїх маленьких дітей.

К р о г с т а д. А ви з вашим чоловіком подумали про моїх? Ну, та це однаково. Я хотів тільки сказати вам, що вам не слід так близько до серця брати цю справу. Спершу я не буду починати проти вас судового переслідування.

Н о р а. Правда це? О, и знала, знала.

К р о г с т а д. Ще можна все скінчити миром. Нема чого вплутувати сюди людей. Все залишиться між нами трьома.

Н о р а. Чоловік мій ніколи нічого не повинен знати про це.

К р о г с т а д. Як же ви можете запобігти цьому? Можете сплатити все відразу?

Н о р а. Ні, тепер, відразу — не можу.

К р о г с т а д. Чи, може, ви маєте на увазі якусь іншу комбінацію — ви дістанете гроші ближчими днями?

Н о р а. Ніякої такої комбінації, з якої я могла б скористатись.

К р о г с т а д. Та вона і не допомогла б вам. Якби ви й поклали мені зараз хоч і чистоганом яку завгодно суму, — ви б не одержали від мене назад вашої розписки.

Н о р а. То поясніть мені, що ви хочете з нею зробити?

К р о г с т а д. Тільки зберегти її у себе... Ніхто сторонній і не знатиме нічого. Тому, коли б ви прийшли тепер до якогось відчайдушного рішення...

Н о р а. Саме так.

К р о г с т а д. Якби надумали кинути дім і сім'ю...

Н о р а. Саме так!

К р о г с т а д. Або додумались ще до чогось гіршого...

Н о р а. Звідки ви знаєте?

К р о г с т а д. ...то облиште ці витівки.

Н о р а. Звідки ви знаєте, що я додумалась до цього?

К р о г с т а д. Більшість із нас думає про це — спочатку. Г я також у свій час... Та не вистачило духу...

Н о р а (тихим голосом). І в мене.

К р о г с т а д (зітхнувши полегшено). Справді? І у вас, значить, так само! Не вистачає?

Н о р а. Не вистачає, не вистачає.

К р о г с т а д. Воно і безглуздо було б. Варт лише першій домашній бурі знятися... У мене в кишені лист до вашого чоловіка...

Н о р а. І там усе сказано?

К р о г с т а д. У найлагідніших висловах. Наскільки це можливо.

Н о р а (швидко). Цей лист не повинен потрапити до чоловіка. Розірвіть його. Я знайду все-таки вихід, добуду грошей.

К р о г с т а д. Вибачте, добродійко, я, здається, щойно сказав вам...

Н о р а. О, я не кажу про свій борг вам. Скажіть мені, скільки ви хочете вимагати від чоловіка, і я добуду вам сама гроші.

К р о г с т а д. Я ніяких грошей не візьму від вашого чоловіка.

Н о р а. Чого ж ви вимагаєте?

К р о г с т а д. Зараз довідаєтесь. Я хочу підвестися на ноги, добродійко, хочу піднятися, і ваш чоловік мусить допомогти мені протягом півтора року я ні в чому такому безчесному не був запідозрений; увесь цей час я бився як риба об лід, але був задоволений, що можу своїм трудом піднятися знов — так ось, помалу. Тепер мене вигнали, і я вже не можу задовольнитися тим, що мене просто приймуть назад, — змилуються. Я хочу піднятися, кажу я вам. Хочу, щоб мене прийняли на службу в банк з висуванням. Вашому чоловікові доведеться створити для мене особливу посаду...

Н о р а. Він ніколи цього не зробить!

К р о г с т а д. Зробить, я його знаю. Він писнути не посміє. А якщо тільки я сяду там, поруч нього, — побачите: не мине й року — я буду правою рукою директора. Нільс Крогстад, а не Торвальд Хельмер буде керувати банком.

Н о р а. Ви ніколи цього не дочекаєтесь!

К р о г с т а д. Може, ви...

Н о р а. Тепер у мене вистачить духу.

К р о г с т а д. Мене не залякаєте. Така ніжна, пещена дамочка, як ви.

Н о р а. Побачите! Побачите!

К р о г с т а д. Під кригу, може? В крижану, чорну глибину. А весною випливти спотвореною, невпізнанною, без волосся...

Н о р а. Ви мене не залякаєте.

К р о г с т а д. А ви мене. Такого не роблять, фру Хельмер. Та й для чого це потрібно? Він все одно буде в моїх руках. Н о р а. ї після того? Коли мене вже...

К р о г с т а д. Ви забуваєте, що тоді я буду владний над вашою пам'яттю.

Нора, занімівши, дивиться на нього.

Тепер ви попереджені. Тож не робіть жодних дурниць. Коли Хельмер одержить мого листа, я буду чекати від нього вісточки. І пам'ятайте, ваш чоловік сам змусив мене знову стати на цей шлях. Цього я ніколи йому не пробачу. До побачення, фру Хельмер. (Виходить через передпокій.)

Н о р а (іде до дверей у передпокій, відчиняє їх і прислухається). Іде. Не віддає листа. О, ні-ні, це було б неможливо! Неможливо! (Відчиняє двері все більше й більше.) Що це? Він стоїть за дверима. Не сходить вниз. Роздумує? Невже він...

Чути, як лист падає в скриньку. Потім чути кроки Крогстада сходами, поволі кроки завмирають унизу. Нора з придушеним криком біжить назад у кімнату до столу перед диваном. Коротка пауза.

Лист!.. У скриньці! (Тихенько крадеться до дверей передпокою.) Лежить там... Торвальде, Торвальде... тепер нам немає порятунку!

Ф р у Л і н н е (виходить з костюмом у руках з кімнати ліворуч.) Ну, я вже не знаю, що тут лагодити. Поміряти б?

Н о р а (тихо і хрипко). Кристино, іди сюди.

Ф ру Л і н неє (кидаючи плаття на диван), Що з тобою? Ти сама не своя.

Н о р а. Іди сюди, бачиш лист? Там. Дивися крізь скло у скриньку для листів.

Ф р у Л і н н е. Ну-ну, бачу, бачу.

Н о р а. Від Крогстада...

Ф р у Л і н н е. Норо... ти позичила ті гроші у Крогстада?

Н о р а. Так. І тепер Торвальд про все дізнається.

Ф р у Л і н н е. Повір мені, Норо, так буде найкраще для вас обох.

Н о р а. Ти ще всього не знаєш. Я підробила підпис.

Ф р у Л і н н е. Та боронь боже...

Н о р а. Я хочу просити тебе лише про одне, Кристино, — щоб ти була за свідка.

Ф р у Л і н н е. За якого свідка? У чому?

Н о р а. Якщо я втрачу розум, — а це легко може статися...

Ф р у Л і н н е. Норо!

Н о р а. Чи якби зі мною сталося щось інше — таке, що перешкодило б мені тут бути...

Ф р у Л і н н е. Норо, Норо, ти не в собі!

Н о р а. То якби хто взяв провину на себе, — ти розумієш?..

Ф р у Л і н н е. Так-так, але як тобі на думку спало...

Н о р а. Ти засвідчиш, що це неправда, Кристино. Я іще не втратила розуму. Я добре розумію все і кажу тобі: ніхто нічого про це не знав. Я сама все зробила. Пам'ятай!

Ф р у Л і н н е. Так-так. Але я все-таки не розумію...

Н о р а. Як же тобі зрозуміти? Тепер повинно статися диво.

Фру Л і н н є, Диво?

Н о р а. Так, диво. Але воно жахливе, Кристино, не треба його нізащо в світі!

Ф р у Л і н н е. Я негайно ж піду поговорю з Крогстадом.

Н о р а. Не йди до нього. Він тебе образить.

Ф р у Л і н н е. Був час, коли він готовий був зробити для мене все, що завгодно.

Н о р а. Він?

Ф р у Л і н н е. Де він живе?

Х е л ь м е р (з кабінету, стукаючи у двері). Норо!

Н о р а. Звідки я знаю?.. Ага, ось його картка! (Виймає з кишені картку.) Але лист, лист!..

Н о р а (злякано скрикує). Га! Що таке? Що тобі?

Х е л ь м е р. Ну-ну, не лякайся. Ми не йдем. Адже ти замкнула двері. Мабуть, міряєш?

Н о р а. Так-так, міряю. Ах, яка я буду гарненька, Торвальде!

Ф р у Лі н н е (прочитавши напис на картці). Він живе тут за рогом.

Н о р а. Так. Але нічого з цього не вийде. Порятунку нам немає. Адже лист у скриньці.

Ф р у Л і н н е. А ключ у чоловіка?

Н о р а. Завжди.

Ф р у Л і н н е. Нехай Крогстад зажадає повернути його листа нерозкритим... Хай знайде привід...

Н о р а. Але саме в цей час Торвальд завжди...

Ф р у Л і н н е. Затримай його. Побудь з ним поки що... Я вернуся якнайшвидше. (Швидко виходить через передпокій.)

Н о р а (іде до дверей кабінету, відчиняє і заглядає в кімнату).Торвальде!

Х е л ь м е р (з Іншої кімнати). Ну, чи впустять нарешті людину в її власну вітальню? Ходімо, Ранку, поглянемо. (На дверях.) Та ідо це значить?

Н о р а. Що таке, любий?

Х е л ь м е р. Я сподівався, зі слів Ранка, чудесної сцени з переодяганням...

Р а н к (на дверях). Я так зрозумів, але, мабуть, помилився.

Н о р а. Ніхто не побачить мене у всьому блиску до завтрашнього вечора.

Х е л ь м е р. Але, люба Норо, ти якась змучена. Від репетиції?

Н о р а. Зовсім ще не репетирувала.

Х е л ь м е р. Однак це потрібно...

Н о р а. Вельми потрібно, Торвальде. Але я нічого не можу вдіяти без тебе. Я все забула.

Х е л ь м е р. Ну, ми швидко це відновимо в пам'яті.

Н о р а. Так, ти вже неодмінно допоможи мені, Торвальде Обіцяєш? Ах! Я так боюсь. Таке велике товариство... Пожертвуй мені весь цей вечір. Щоб жодної справи — пера в руки не брати! Як? Обіцяєш, любий?

Х е л ь м е р. Обіцяю. Весь вечір цілком буду до твоїх послуг, бідне моє, безпорадне створіннячко. Гм! Так...Спершу тільки... (Іде до дверей в передпокій.)

Н о р а. Чого тобі туди?

Х е л ь м е р. Тільки глянути, чи нема листів.

Н о р а. Ні-ні, не треба, Торвальде!

Х е л ь м е р. Чого тобі ще?

Н о р а. Торвальде! Я прошу тебе! Там немає нічого.

Х е л ь м е р. Дай же глянути. (Хоче йти.) Нора кидається до піаніно і починає грати тарантелу. (Зупиняється біля дверей.) Ага!

Н о р а. Я не зможу танцювати завтра, якщо ти не попрацюєш зі мною.

Х е л ь м е р (іде до неї.) Справді, ти так боїшся, любонько?

Н о р а. Страшенно. Давай негайно ж. Час є ще до вечері. Сідай і грай мені, любий. Показуй, учи мене, як завжди!

Х е л ь м е р. З охотою, з великою охотою, якщо ти так хочеш. (Сідає за піаніно.)

Н о р а (вихоплює з картонки тамбурин і довгий барвистий шарф, похапливо загортається в нього, потім одним стрибком стає посеред кімнати й гукає.) Грай же! Я танцюю!

Хельмер грає, а Нора танцює. Доктор Ранк стоїть позаду Хельмера і дивиться.

Х е л ь м е р (граючи). Повільніше, повільніше... Н о р а. Не можу інакше. Х е л ь м е р. Не так бурхливо, любонько! Н о р а. Саме так! Так і треба!

Х е л ь м е р (обриваючи). Ні-ні, це зовсім не годиться.

Н о р а (сміючись і потрясаючи тамбурином). Ну хіба я тобі не казала.

Р а н к. Дайте, я сяду грати.

Х е л ь м е р (встає). Гаразд, мені так зручніше буде показувати їй.

Ранк сідає за піаніно і грає. Нора танцює дедалі запальніше. Хельмер, ставши біля грубки, безперестану робить Норі вказівки і зауваження. Та вона ніби не чує, волосся в неї розсипалося і спадає по плечах, вона не звертає на це уваги, танцюючи. Входить Фру Лінне.

Ф р у Л і н н е (зупиняється як вкопана біля дверей). А!..

Н о р а (танцює далі). Бачиш, які у нас тут веселощі, Кристино!

Х е л ь м е р. Але, люба, дорога Норо! Ти танцюєш так, ніби йдеться про життя.

Н о р а. Так і є!

Х е л ь м е р. Ранку, годі. Це справжнє божевілля. Годі, кажу я.

Ранк перестає грати, і Нора відразу зупиняється.

(До Нори.) Зроду не повірив би, — ти справді забула-геть чисто все, чого я тебе навчив.

Н о р а (кидаючи тамбурин). Тепер сам бачиш.

Х е л ь м е р. Так, доведеться попрацювати.

Н о р а. Бачиш тепер, як треба. Ти будеш учити мене до останньої хвилини. Обіцяєш, Торвальде?

Х е л ь м е р. Будь спокійна.

Н о р а. Ні сьогодні, ні завтра, щоб у тебе і думки іншої не було, — тільки про мене. І листів не відкривати сьогодні... не відмикати скриньки...

Х е л ь м е р. Ага! І досі боїшся того чоловіка?

Н о р а. Так-так, і це також.

Х е л ь м е р. Норо, я бачу по твоєму обличчю, там уже є лист від нього.

Н о р а. Не знаю. Здається. Але ти не смій читати нічого такого тепер. Не треба нам жодних неприємностей, доки все не буде закінчено.

Р а н к (тихо до Хельмера). Не заперечуй їй.

Х е л ь м е р (обнімаючи її). Ну, гаразд, дитя домоглося свого. Але завтра вночі, після твого танцю...

Н о р а. Тоді ти вільний.

С л у ж н и ц я (на дверях праворуч). Пані, стіл накрито.

Н о р а. Подай шампанського, Елене.

С л у ж н и ц я . Гаразд. (Виходить.)

Х е л ь м е р. Еге-ге, то бенкет на славу?

Н о р а. Бенкетувати до ранку. (Гукає услід служниці.) І трішки мигдалевого печива, Елене... Ні. більше!.. Один раз — нічого.

Х е л ь м е р (беручи її за руки). Ну-ну-ну, не треба цієї дикої лякливості. Будь моїм милим жайворонком, як завжди.

Н о р а. Так-так, буду, буду. Але піди поки що туди. І ви. докторе. Кристино допоможи мені зачесати волосся.

Р а н к (тихо, йдучи з Хельмером праворуч). Адже не може бути, щоб тут було щось таке?.. Вона часом не чекає?..

Х е л ь м е р. Нічого подібного, милий мій. Просто той самий дитинячий страх, про який я говорив тобі.

Виходять праворуч.

Н о р а (до фру Лінне). Ну?

Ф р у Л і н н е. Поїхав за місто.

Н о р а. Я вже по тобі побачила.

Ф р у Л і н н е. Повернеться додому завтра увечері. Я залишила йому записку.

Н о р а. Не треба було. Однаково ти не можеш запобігти лихові. А й справді, хіба це вже не свято — чекати з хвилини на хвилину дива?

Ф р у Л і н н е. Чого ти ждеш?

Н о р а. О, тобі не зрозуміти. Іди до них. Я зараз теж прийду.

Фру Лінне йде праворуч. Нора якусь хвилинку стоїть, ніби намагаючись отямитися, потім дивиться на годинник.

П'ять. Сім годин до півночі. І потім двадцять чотири години до другої півночі. Тоді тарантелу буде скінчено. Двадцять чотири і сім. Тридцять одна година життя.

Х е л ь м е р (на дверях праворуч). Ну, де ж мій жайворонок?

Н о р а (кидаючись до нього з розкритими обіймами). Ось він, жайворонок.

ДІЯ ТРЕТЯ

Та сама кімната. Стіл, що стояв перед диваном, пересунуто на середину кімнати разом із стільцями. На столі горить лампа. Двері до передпокою відчинено. З верхнього поверху долинають звуки бальної музики. Фру Лінне сидить біля стола, машинально перегортає книжку, намагається читати. Але, очевидно, неспроможна зібратися з думками. Час від часу прислухається, чи не йде хто.

Ф р у Л і н н е (дивлячись на свій годинник). Його все ще немає. А часу вже небагато лишилося. Тільки б він не... (Знову прислухається.) Ага! Йде! (іде до передпокою і обережно відмикає зовнішні двері: на сходах чути тихі кроки; вона шепоче.) Заходьте. Нікого немає.

К р о г с т а д (на дверях). Я знайшов дома вашу записку. Що це значить?

Ф р у Л і н н е. Мені треба поговорити з вами.

К р о г с т а д. Ось воно як! І неодмінно тут, у цьому домі?

Ф р у Л і н н е. У мене ніяк не можна було. Моя кімната не має окремого входу. Заходьте. Ми самі. Служниця спить, а Хельмери нагорі на вечорі.

К р о г с т а д (входить до кімнати). Дивись ти! Хельмери танцюють сьогодні? Справді.

Ф р у Л і н н е. А чом би й ні?

К р о г с т а д. Гм, так справді.

Ф р у Л і н н е. Так от. Крогстаде, давайте поговоримо.

К р о г с т а д. Хіба нам з вами є про що говорити іще.

Ф р у Л і н н е. Так, багато про що.

К р о г с т а д. Не думав.

Ф р у Л і н н е. Тому що ніколи не розуміли мене.

К р о г с т а д. Чого тут було не розуміти? Простіше не можна! Безсердечна жінка спроваджує чоловіка на всі чотири боки, як тільки їй випадає вигідніша партія.

Ф р у Л і н н е. Ви гадаєте, я так-таки зовсім безсердечна? Ви гадаєте, мені легко було порвати?

К р о г с т а д. А то й ні?

Ф р у Л і н н е. Крогстаде, невже ви справді так думали?

К р о г с т а д. Інакше навіщо б вам писати мені тоді такого листа?

Ф р у Л і н н е. Та не могла я інакше! Якщо мені довелось розірвати з вами, моїм обов'язком було вирвати із вашого серця будь-яке почуття до мене.

К р о г с т а д (стиснувши руки). Так ось воно що. І все це — лише через гроші!

Ф р у Л і н н е. Не забувай, у мене на руках були стара мати і двоє малолітніх братів. Ми не могли чекати на вас, Крогстаде. Ваші перспективи на майбутнє були тоді такі ще непевні.

К р о г с т а д. Хай так. Але ви не мали права кидати мене заради іншого.

Ф р у Л і н н е. Не знаю. Я й сама не раз питала себе, чи мала я на це право?

К р о г с т а д (стиха). Коли я втратив вас, у мене наче земля вислизнула з-під ніг. Гляньте на мене: я схожий на людину, що потерпіла аварію і випливла на уламку судна.

Ф р у Л і н н е. За допомогою, здається, недалеко було йти.

К р о г с т а д. Вона була близько. Але ви з'явились і загородили мені дорогу.

Ф р у Л і н н е. Сама того не знаючи, Крогстаде. Я лише сьогодні дізналась, що мене призначають на ваше місце.

К р о г с т а д. Я вірю вам, якщо ви це говорите. Але хіба й тепер ви не поступитесь?

Ф р у Л і н н е. Ні. Це все одно не дало б вам жодної користі.

К р о г с т а д. Е, користі, користі!.. Я б на вашому місці все-таки зробив би так.

Ф р у Л і н н е. Я навчилася слухатися голосу розуму. Життя і суворі, гіркі злидні навчили мене.

К р о г с т а д. А мене життя навчило не вірити словам.

Ф р у Л і н н е. То життя навчило вас дуже розумних речей, а ділам ви все ж таки вірите?

К р о г с т а д. Тобто як це?

Ф р у Л і н н е. Ви сказали, що схожі на людину, що і потерпіла аварію і випливла на уламку.

К р о г с т а д. І, гадаю, я мав підставу сказати це.

Ф р у Л і н н е. І я теж як жінка, що потерпіла аварію і випливла на уламку. Нема за чим шкодувати, нема про кого піклуватись!

К р о г с т а д. Самі вибрали собі долю.

Ф р у Л і н н е. Іншого вибору тоді у мене не було.

К р о г с т а д. Ну й що ж далі?

Ф р у Л і н н е. Крогстаде, а що, коли б ми, двоє потерпілих аварію, подали одне одному руки?

К р о г с т а д. Що це ви говорите?

Ф р у Л і н н е. Двом, разом — на уламках бути все-таки краще, надійніше, ніж триматися нарізно, кожному окремо.

К р о г с т а д. Кристино!

Ф р у Л і н н е. Чого, по-вашому, я приїхала сюди?

К р о г с т а д. Невже ви згадали про мене?

Ф р у Л і н н е. Без роботи, без праці мені не прожити. Все своє життя, наскільки пам'ятаю себе, я працювала, і праця була моєю кращою і єдиною втіхою. А тепер я залишилась одна як перст. Страшенно порожньо, самотньо... Працювати для себе самої мало радості. Крогстаде, дайте мені мету — для чого і для кого працювати.

К р о г с т а д. Я нічому не вірю. Це все тільки жіноче захоплення, великодушна потреба жертвувати собою.

Ф р у Л і н н е. Ви помічали за мною коли схильність до захоплення?

К р о г с т а д. То ви й справді могли б?.. Скажіть мені... Вам усе відомо... про моє минуле?

Ф р у Л і н н е. Все.

К р о г с т а д. І ви знаєте, яка про мене йде слава?

Ф р у Л і н н е. Я зрозуміла з ваших слів, що зі мною ви могли б стати іншою людиною.

К р о г с т а д. Звичайно!

Ф р у Л і н н е. То хіба час минув?

К р о г с т а д. Кристино... ви говорите цілком серйозно? Так-Так. Я бачу по вас. То у вас і справді вистачить сміливості?..

Ф р у Л і н н е. Мені треба когось любити, про когось піклуватися, замінити комусь матір, а вашим дітям потрібна мати. Ми з вами потрібні одне одному. Крогстаде, я вірю, — і з вами разом я на все готова.

К р о г с т а д (схопивши її за руки). Дякую, дякую. Кристино! Тепер я зможу знов піднести своє добре ім'я... А, я й забув...

Ф р у Л і н н є (прислухається). Тсс! Тарантела! Ідіть.

К р о г с т а д. Чому? В чому справа?

Ф р у Л і н н е. Чуєте, нагорі танцюють тарантелу? Коли її закінчать, вони прийдуть сюди.

К р о г с т а д. Так-так, я піду. А... крім того, все даремно. Ви, звичайно, не знаєте, на що я зважився проти Хельмерів.

Ф р у Л і н н е. Знаю, Крогстаде...

К р о г с т а д. І все-таки у вас вистачило б духу?..

Ф р у Л і н н е. Я добре розумію, до чого може довести відчай такої людини, як ви.

К р о г с т а д. Ах, якби я не починав справи!

Ф р у Л і н н е. Ви могли б. Ваш лист їше в скриньці.

К р о г с т а д. Ви впевнені?

Ф р у Л і н н е. Цілком. Але...

К р о г с т а д (допитливо дивиться на неї). Та чи не доведеться інакше зрозуміти справу? Ви хочете будь-що врятувати подругу. Скажіть прямо. Так?

Ф р у Л і н н е. Крогстаде! Хто раз продав себе заради іншого, не зробить цього вдруге!

К р о г с т а д. Я зажадаю свого листа назад.

Ф р у Л і н н е. Ні-ні.

К р о г с т а д. Природно. Я діждусь Хельмера і скажу йому, щоб він повернув мені мого листа, що він стосується лише мене, моєї відставки — що його нема чого читати.

Ф р у Л і н н е. Ні, Крогстаде, не вимагайте свого листа назад.

К р о г с т а д. Але скажіть, хіба не для цього, власне, ви покликали мене сюди?

Ф р у Л і н н е. Так, у першу хвилину, коли я злякалась. Але тепер минула ціла доба, і просто не віриться, на що тільки я не надивилась тут за цей час. Хай Хельмер про все дізнається. Хай ця нещаслива таємниця з'явиться на світ Божий. Хай вони нарешті поговорять між собою щиро. Неможливо, щоб далі це тривало — завжди ці приховування. виверти.

К р о г с т а д. Ну, гаразд, якщо ви на це зважуєтесь... Але одне я, у кожному разі, можу зробити, і треба зробити це негайно ж...

Ф р у Л і н н е (прислухаючись). Швидше! Ідіть. Танець скінчено. Нас можуть застукати з хвилини на хвилину.

К р о г с т а д. Я почекаю вас унизу.

Ф р у Л і н н е. Добре. Проведете мене додому.

К р о г с т а д. Зроду я не був такий щасливий! (Виходить.)

Двері до передпокою залишаються, як і раніш, відчиненими.

Ф р у Л і н н е (дещо прибирає на столі і готує свій верхній одяг). Який поворот! Який поворот! Буде для кого працювати... для кого жити.., куди внести світло і тепло! Так, доведеться-таки докласти зусиль. Скоріше б приходили... (Прислухається.) А, ось і вони. Скоріше одягнутись. (Надягає капелюх і манто.)

За сценою чути голоси Хельмера і Нори, чути, як обертається ключ у замку, і потім Хельмер майже силоміць вводить Нору до передпокою. Вона в неаполітанському костюмі і загорнена у велику чорну шаль. Він у фраку і в накинутому зверху чорному доміно.

Н о р а (ще на дверях, упираючись). Ні-ні-ні! Не хочу сюди! Хочу знов нагору. Не хочу так рано йти.

Х е л ь м е р. Але, любонько Норо...

Н о р а. Ну, я прошу тебе, благаю, Торвальде.. Ну, будь ласка... ще хоч би годинку!

Х е л ь м е р. Ні хвилини більше, моя дорога. Ти пам'ятаєш у нас була умова! Ось так. Сюди. Ти ще застудишся тут у передпокої. (Обережно веде дружину, незважаючи на її опір, до кімнати.)

Ф р у Л і н н е. Добрий вечір.

Н о р а. Кристино!

Х е л ь м е р. Як? Фру Лінне, ви тут, у такий пізній час?

Ф р у Л і н н е. Пробачте, але мені так хотілося подивитись на Нору в костюмі.

Н о р а. Ти сиділа й чекала на мене?

Ф р у Л і н н е. Так, я, на жаль, запізнилась, ти була вже нагорі. Ну, мені не хотілося піти, не глянувши на тебе.

Х е л ь м е р (знімаючи шаль з Нори). Ну, дивіться ж на неї гарненько, їй-право, варто подивитись. Чим же не красуня, Фру Лінне?

Ф р у Л і н н е. Так, зізнаюся...

Х е л ь м е р. Хіба не прегарна? Там в один голос усі визнали це. Але вона страх яка вперта, ця мила крихітка. Що вдієш? Уявіть собі, мені мало не силоміць довелося вивести її звідти.

Н о р а. Ах, Торвальде, ти ще будеш каятись, що не дав мені ще хоч півгодинки.

Х е л ь м е р. Чуєте, фру Лінне! Вона танцює тарантелу... викликає фурор... цілком заслужений... хоч виконання було, здається, надто природне... тобто безпосереднє, більш натуральне, ніж це бажано з погляду мистецтва. Ну, та хай! Головне — вона викликала захоплення, шалене захоплення. І дати їй після цього залишитись? Послабити враження? Ні, дякую. Я підхопив мою чудесну капричіянку, — примхливу капричіянку, можна б сказати, — під ручку, марш-маршем по залу, загальний уклін, і — як пишуть у романах — прекрасне видіння зникло. Кінець завжди повинен бути ефектний.

Ф р у Л і н н е. Але як же мені втлумачити це Норі? Ніяк. Фу, яка тут духота! (Скидає доміно і відчиняє двері до кабінету.) Е? Там же темно? Еге ж, звичайно. Вибачте... (Йде до себе й засвічує там свічі.) Н о р а (швидко, пошепки, задихаючись). Ну, ну?

Ф р у Л і н н е (тихо). Я говорила з ним.

Н о р а. І що ж?

Ф р у Л і н н е. Норо... ти повинна все сказати чоловікові.

Н о р а (притихлим голосом). Я знала.

Ф р у Л і н н е. Тобі нема чого боятися Крогстада. Але ти повинна все сказати.

Н о р а. Не скажу.

Ф р у Л і н н е. Тоді лист усе скаже.

Н о р а. Спасибі, Кристино. Я знаю, що тепер робити. Тсс!

Х е л ь м е р (входить). Ну, фру Лінне, намилувалися нею?

Ф р у Л і н н е. Так-так, і тепер попрощаюсь.

Х е л ь м е р. Уже? А ця ваша робота, оце плетіння?

Ф р у Л і н н е (бере роботу). Так, дякую. Мало не забула.

Х е л ь м е р. То ви ще й плетете?

Ф р у Л і н н е. Буває.

Х е л ь м е р. Знаєте, ви б краще вишивали.

Ф р у Л і н н е. Вишивати? Чому?

Х е л ь м е р. Набагато краще. Бачите: тримати роботу ось так, лівою рукою, а правою роблять стібки... ось так... легкими, вільними рухами... Чи не так?

Ф р у Л і н н е. Так, здається...

Х е л ь м е р. Плетіння, навпаки, не може бути красиве; завжди якось незграбно. погляньте: ці стиснені руки... ці спиці — то вгору, то вниз... якась китайщина... О яке чудове шампанське там подавали!

Ф р у Л і н н е. Ну, прощавай, Норо, і не опирайся більше.

Х е л ь м е р. Добре сказано, фру Лінне!

Ф р у Л і н н е. На добраніч, пане директоре.

Х е л ь м е р (проводжаючи її до дверей) На добраніч, на добраніч. Сподіваюсь, благополучно дійдете додому? Я б залюбки ... та вам недалеко. На добраніч.

Фру Лінне виходить, він замикає за нею двері і повертається.

Ну, нарешті спровадили! Страшенно нудна особа.

Н о р а. Ти дуже втомився, Торвальде.

Х е л ь м е р. Ані трохи не втомився.

Н о р а. І спати не хочеш?

Х е л ь м е р. Зовсім ні. Навпаки, я дуже збуджений. А ти? Так, у тебе дуже втомлений і сонний вигляд.

Н о р а. Так, я дуже втомилась. І скоро засну.

Х е л ь м е р. От бачиш! Отже, я добре зробив, що ми не залишились ще.

Н о р а. О, ти все добре робиш.

Х е л ь м е р (цілуючи її в лоб). Ну от, жайворонок заговорив по-людському. А ти помітила, як Ранк був сьогодні збуджений?

Н о р а. Справді? Хіба? Мені не довелося з ним поговорити.

Х е л ь м е р. І мені майже також. Та я давно не бачив його в такому піднесеному настрої. (Дивиться на неї якусь хвилину, потім підходить до неї ближче.) Гм!.. Однак, як чудесно знову опинитись у себе вдома. Ах ти, чарівна, юна красуне!

Н о р а. Не дивися на мене так, Торвальде.

Х е л ь м е р. Що? Мені не можна дивитися на моє неоціненне багатство? На всю цю чарівну красу, яка належить мені, мені одному, вся цілком!

Н о р а (переходячи на другий бік столу). Не треба так говорити зі мною сьогодні.

Х е л ь м е р (йдучи за нею). У твоїй крові все ще кипить тарантела, як подивлюся. І тому ти ще чарівніша... Чуєш?.. Гості вже розходяться. (Стишеним голосом.) Норо... скоро в домі все затихне.

Н о р а. Сподіваюсь.

Х е л ь м е р. Чи не так, моя кохана? О, знаєш, коли я буваю з тобою у товаристві, — знаєш, чому я так мало розмовляю з тобою, тримаюсь від тебе якнайдалі, лише потай поглядаю на тебе?.. Знаєш чому? Тому що я уявляю собі, ніби ти моя таємна любов, ніби ми з тобою одружені потай і ніхто навіть не підозрює, що між нами щось є.

Н о р а. Так-так-так, адже я знаю, що всі твої думки про мене.

Х е л ь м е р. А коли ми збираємося йти і я накидаю шаль на твої ніжні, юні плечі... на цей дивний вигин шиї... Я уявляю собі, що ти моя юна наречена... то ми просто з-під вінця... що я вперше приведу тебе зараз у свій дім... вперше залишуся з тобою сам... один з тобою, моя юна, трепетна красо! Весь цей вечір у мене не було іншої думки, іншого бажання, крім тебе. Коли я побачив, як ти кружляєш і маниш у тарантелі... в мене кров закипіла... я не міг більше... Тому я й забрав тебе звідти так рано...

Н о р а. Іди, Торвальде... Залиш мене. Я не хочу.

Х е л ь м е р. Що це значить? Ти мене дратуєш, дитинко Норо?.. Не хочу?.. Чи я тобі не чоловік?..

Стук у вхідні двері.

Н о р а (здригаючись). Чуєш?

Х е л ь м е р (повертаючись). Хто там?

Р а н к (за дверима). Це я. Можна на хвилинку?

Х е л ь м е р (тихо, з досадою). І що йому тепер потрібно? (Голосно.) Зараз. (їде — відмикає двері.) Це добре, що ти не пройшов повз нас.

Р а н к. Я ніби почув твій голос, от і захотілося забігти до вас. (Окинувши кімнату швидким поглядом.) М-так, ці милі, знайомі місця. Гарно у вас тут, затишно, у вас обох.

Х е л ь м е р. Здається, тобі і нагорі було сьогодні гарно, затишно.

Р а н к. Чудово. А чому б ні? Чому б не взяти від життя все, що воно дає? В кожному разі — скільки можна і доки можна. Вино було прекрасне...

Х е л ь м е р. Особливо шампанське!..

Р а н к. І ти помітив? Просто не віриться, скільки я міг влити в себе.

Н о р а. Торвальд також випив сьогодні багато шампанського.

Р а н к. Справді?

Н о р а. Так, а після цього він завжди в чудовому настрої.

Р а н к. Ну й що ж, чому б і не випити разок увечері, після проведеного з користю дня?

Х е л ь м е р. Проведеного з користю? Цим я, на жаль, не можу похвалитись.

Р а н к (плескаючи його по плечу). А я ось можу!

Н о р а. Докторе Ранк, ви, певно, робили сьогодні якесь наукове дослідження?

Р а н к. Саме так.

Х е л ь м е р. Те-те-те! Маленька Нора говорить про наукові дослідження?

Н о р а. І можна привітати — з успіхом?

Р а н к. М-так, можете.

Н о р а. Отже, домоглися хорошого результату?

Р а н к. Найкращого, і для лікаря, і для пацієнта — упевненості.

Н о р а (швидко, допитливо). Упевненості?

Р а н к. Цілковита впевненість. Ну, і як не випити після цього?

Н о р а. Так, ви правильно зробили, докторе.

Х е л ь м е р. І я те саме скажу. Тільки б тобі не довелося розраховуватись за це завтра.

Р а н к. Ну, в цьому житті даремно нічого не дається!

Н о р а. Докторе Ранк, ви, мабуть, охочий до маскарадів?

Р а н к. Так, якщо багато забавних масок...

Н о р а. Слухайте ж, як нам з вами вбратися наступного разу?

Х е л ь м е р. Ах ти, вітрогонка! Ти вже думаєш про наступний раз?

Р а н к. Нам з вами? Зараз скажу. Вам — пестункою щастя...

Х е л ь м е р. А ти придумай вбрання, яке б ясно виразило цю думку.

Р а н к. Хай твоя дружина з'явиться такою, якою завжди і в усьому буває...

Х е л ь м е р. Оце влучно сказано. Ну, а ти придумав, як ти з'явишся?

Р а н к. Так, друже мій, це в мене вирішено.

Х е л ь м е р. Ну?

Р а н к. На наступному маскараді я з'явлюся невидимкою...

Х е л ь м е р. Оце так вигадка!

Р а н к. Є така велика чорна шапка, — чи ти не чув про шапку-невидимку? Варто надіти її — і людини наче й не було...

Х е л ь м е р (приховуючи посмішку). Так, це так.

Р а н к. Але я зовсім забув, для чого, власне, зайшов. Хельмере, дайно мені сигару з гаванських, найтемнішу.

Х е л ь м е р. З великою охотою. (Пропонує портсигар.)

Р а н к (бере одну і зрізує кінчика). Дякую.

Н о р а (запалюючи сірника). А мені дозвольте запропонувати вам вогнику.

Р а н к. Дякую вам. (Вона тримає перед ним сірника, і він запалює.) І прощавайте!

Х е л ь м е р. Прощавай, прощавай, друже!

Н о р а. Спокійного сну, докторе Ранк.

Р а н к. Дякую за побажання.

Н о р а. Побажайте мені того ж самого.

Р а н к. Вам? Ну, якщо ви хочете — спокійного сну. І дякую за вогник. (Киває їм обом і виходить.)

Х е л ь м е р (напівголосно).Добре підпив.

Н о р а (неуважно). Мабуть, що так.

Хельмер виймає з кишені ключі і йде до передпокою. Торвальде... Навіщо ти?

Х е л ь м е р. Треба спорожнити скриньку. Вона вже повна місця не вистачить для вранішніх газет.

Н о р а. Ти хочеш працювати вночі?

Х е л ь м е р. Ти знаєш, що не хочу...— Що це? Тут порався із замком!

Н о р а. Із замком?

Х е л ь м е р. Так, звичайно. Що ж це там застряло? І можна припустити, щоб...

С л у ж н и ц я ... Тут зламана шпилька Норо, твоя шпилька!

Н о р а (швидко). О, то це, мабуть, діти...

Х е л ь м е р. Ну, їх треба відучити від цього. Гм!.. Гм!.. Ну, відчинив-таки. (Виймає із скриньки листи й гукає на кухню.) Елене! Елене! Треба погасити лампу в передпокої. (Входить до кімнати й замикає двері в передній, показуючи Норі паку листів.) Бачиш, скільки набралось! (Перебираючи листи.) Це що таке?

Н о р а (біля вікна). Лист! Не треба, не треба, Торвальде!

Х е л ь м е р. Дві візитні картки від Ранка.

Н о р а. Від доктора Ранка?

Х е л ь м е р (дивиться на них). "Доктор медицини Ранк". Зверху лежали; мабуть, він засунув їх, виходячи.

Н о р а. На них щось написано?

Х е л ь м е р. Над ім'ям угорі чорний хрест. Глянь. Що за жахлива фантазія! Ніби повідомляє про власну смерть.

Н о р а. Так воно і є.

Х е л ь м е р. Що? Ти що-небудь знаєш? Він тобі говорив щось?

Н о р а. Так. Одного разу ми одержимо ці картки, він, значить, попрощався з нами. Тепер замкнеться вдома і помре.

Х е л ь м е р. Мій бідний друже!.. Я так і знав, що мені не надовго пощастить зберегти його. Але щоб так скоро... І сховається від усіх, мов пораненій звір...

Н о р а. Чому судилось бути — то краще без зайвих слів. Адже так, Торвальде?

Х е л ь м е р (ходить сюди туди). Ми так зжилися з ним. Я не можу уявити собі, що його не буде. Він, його страждання, його самотність створювали якесь легке туманне тло для нашого яскравого, мов сонце, щастя... Ну, а може, воно й на краще. Для нього, в усякому разі. (Зупиняється.) Та, мабуть, і для нас, Норо. Тепер ми з тобою будемо самі — цілком одне

для одного. (Обнімаючи її.) Моя кохана. Мені все здається, що я не досить міцно тримаю тебе. Знаєш, Норо... Не раз мені хотілося, щоб тобі загрожувало неминуче лихо і щоб я міг поставити на карту своє життя і кров — і все, все заради тебе.

Н о р а (звільняючись, твердо, рішуче). Прочитай-но твої листи, Хельмере.

Х е л ь м е р. Ні-ні, не сьогодні. Я хочу бути з тобою, зіронько моя, — у тебе.

Н о р а. Знаючи, що друг твій помирає?

Х е л ь м е р. Ти маєш рацію. Це схвилювало нас обох. У наші стосунки проникло щось некрасиве — думка про смерть. Треба спочатку звільнитися від цього. Поки що — розійдемось кожне до себе.

Н о р а (обвиваючи його шию руками). Торвальде... На добраніч. На добраніч.

Х е л ь м е р (цілуючи її в лоб). На добраніч, моя співуча пташко. Спи спокійно, Норо. Тепер я прочитаю листи. (Виходить з листами до кабінету і зачиняє за собою двері.)

Н о р а (з блукаючім поглядом, хитаючись, ходить по кімнаті, хапає доміно Хельмера, накидає на себе і шепоче швидко, хрипко, уривчасто). Ніколи більше його не побачу. Ніколи. Ніколи. Ніколи. (Накидає на голову шаль.) І дітей також ніколи не побачу. І їх також. Ніколи. Ніколи. Ніколи... О-о! Прямо в темну, крижану воду... в бездонну глибину... О-о! Скоріше б уже кінець, скоріше б... Ось тепер він узяв листа... читає... Ні-ні, ще не читає... Торвальде, прощай! І ти, і діти... (Хоче кинутися до передпокою.) Цієї ж хвилини двері кабінету розчиняються, і на порозі заявляється Хельмер з розкритим листом.

Х е л ь м е р. Норо!

Н о р а (голосно скрикує). Га!

Х е л ь м е р. Що це? Ти знаєш, що в цьому листі?

Н о р а. Знаю. Пусти мене! Дозволь мені піти!

Х е л ь м е р (стримуючи її). Куди ти?

Н о р а (намагаючись вирватись). І не думай рятувати мене, Торвальде,

Х е л ь м е р (відсахнувшись). Правда! Тож правда, що він пише? Жах! Ні-ні! Неможливо, щоб це була правда,

Н о р а. Це правда. Я любила тебе над усе на світі.

Х е л ь м е р. Ах, іди ти із своїми дурними вивертами!

Н о р а (ступивши до нього). Торвальде!..

Х е л ь м е р. Нещасна... Що ти наробила?!

Н о р а. Дозволь мені піти. Не можна, щоб ти відповідав за мене ти не повинен брати цього на себе.

Х е л ь м е р. Без комедій! (Замикає двері до передпокою на ключ.) Ні з місця, доки не даси мені відповіді. Ти розумієш, що ти наробила? Відповідай! Ти розумієш?

Н о р а (дивиться йому в очі і говорить з застиглим обличчям.) Так, тепер починаю розуміти — цілком.

Х е л ь м е р (ходить по кімнаті). О, яке страшне пробудження! Всі оці вісім років... вона, моя радість, моя гордість... була лицемірна, брехлива... гірше, гірше... злочинниця! О, яка бездонна прірва бруду, потворства! Тьху! Тьху!

Нора мовчить, як і раніше, не відводячи погляду, дивиться на нього.

(Зупиняючись перед нею.) Я повинен був передчувати, що завжди може трапитися щось подібне, повинен був передбачити це. Легковажні принципи твого батька... Мовчи! Усі його легкодумні принципи перейшли до тебе у спадщину. Ні релігії, ні моралі, ні почуття обов'язку... О, як мене

покарано за те, що я подивився тоді на цю справу крізь пальці. Заради тебе. І ось як ти мені віддячила.

Н о р а. Так, ось як.

Х е л ь м е р. Ти зруйнувала все моє щастя, занапастила все моє майбутнє. Страшно подумати! Я в руках безчесної людини. Вона може зробити зі мною, що захоче, вимагати від мене. що завгодно, наказувати мені, підганяти мене, як їй захочеться. Я писнути не посмію. І впасти в таку яму, загинути отак через легковажну жінку!

Н о р а. Коли мене не буде на світі, ти вільний.

Х е л ь м е р. Ах, без фокусів! І у твого батька завжди були напоготові такі фрази. Яка мені буде користь від того, що тебе не буде на світі, як ти кажеш? І найменшої! Він однак може почати справу. А коли він це зробить, мене, певно, запідозрять у тому, що я знав про твій злочин. Певно, подумають, що за твоєю спиною стояв я сам, що це я тебе так навчив! 1 за все це я можу дякувати тобі! А я носив тебе на руках весь час. Чи ти розумієш тепер, що ти мені наробила?

Н о р а (в холодному спокої). Так.

Х е л ь м е р. Це так неймовірно, що я просто отямитися не можу. Але ж треба якось виплутатися. Зніми шаль. Зніми, кажу тобі! Доведеться якось догодити йому. Справу треба залагодити за всяку ціну. А щодо наших стосунків, то про людей — усе мусить бути, як і було, але, розуміється, це тільки про людське око. Отже, ти залишишся вдома, це річ зрозуміла. Але дітей ти не будеш виховувати. Я не можу довірити їх тобі... О-о! І це мені доводиться говорити тій, яку я так любив і яку ще... Але цьому кінець. Тепер уже немає мови про щастя, а тільки про врятування залишків, уламків, декоруму!

Дзвінок у передпокої.

(Здригаючись.) Хто це? Так пізно. Невже треба ждати найжахливішого?.. Невже він?.. Сховайся, Норо! Удай із себе хвору!

Нора не рушає з місця, Хельмер іде і відчиняє двері до передпокою.

С л у ж н и ц я (напіводягнена з передпокою). Лист пані.

Х е л ь м е р. Давай сюди. (Хапає листа і зачиняє двері.) Так, від нього. Ти не одержиш. Я сам прочитаю.

Н о р а. Прочитай.

Х е л ь м е р (біля лампи), У мене ледве духу стає. Можливо, ми вже загинули, і ти, і я... Ні, треба ж дізнатися. (Гарячково розриває конверт, пробігає очима кілька рядків, дивиться на вкладений у лист папірець і радісно вигукує.) Норо!

Нора допитливо дивиться на нього.

Норо... Ні, дай прочитати ще раз... Так, так, так. врятований! Норо, я врятований!

Н о р а. А я?

Х е л ь м е р. І ти, звичайно. Ми обоє врятовані, і ти, і я. Глянь! Він повертає тобі твоє боргове зобов'язання. Пише, що розкаюється і шкодує... що в його долі щасливий поворот... Ну, та все одно, що він там пише. Ми врятовані, Норо! Ніхто тобі нічого не може зробити. Ах, Норо, Норо!.. Ні, спочатку знищити всю оцю гидоту. Подивись-но... (Кидає погляд на розписку.) Ні, і дивитись не хочу. Нехай це буде як сон для мене. (Розриває на шматки і лист, і боргове зобов’язання, кидає в грубку і дивиться, як усе згоряє.) Ось так. Тепер і сліду не залишилось... Він писав, що ти зі свят-вечора... Ах, які ж це жахливі були три дні для тебе. Норо!

Н о р а. Я жорстоко боролася ці три дні.

Х е л ь м е р. Г страждала, і не бачила іншого виходу, як... Ні, не треба й згадувати про весь цей жах. Будемо тепер лише радіти і повторяти: все минуло, минуло! Слухай же. Норо, ти ніби ще не розумієш, що все минуло? Що ж це таке... Ти ніби скам'яніла? Ах, бідна маленька Норо, я розумію, розумію. Тобі Ще не віриться, що я тобі простив. Але я простив. Норо, присягаюсь. Я простив тобі все. Адже я знаю: все, що ти наробила, ти зробила з любові до мене.

Н о р а. Це правда.

Х е л ь м е р. Ти любила мене, як дружина повинна любити чоловіка. Ти не змогла тільки гарненько розібратись у засобах. Та невже ти гадаєш, що я менше любитиму тебе через те, що ти не здібна діяти самостійно? Ні-ні, сміло зіприся на мене, я буду тобі порадником, керівником. Я не був би мужчиною, якби саме ця жіноча безпорадність не робила тебе вдвоє милішою в моїх очах. Ти не думай більше про ті різкі слова, які вирвались у мене у хвилину першого переляку, коли мені здалося, що все навколо мене рушиться. Я простив тобі. Норо. Клянуся тобі, я простив тобі.

Н о р а. Дякую тобі за твоє прощення. (Виходить у двері праворуч.)

Х е л ь м е р. Ні, стривай... (Зазираючи туди.) Чого ти хочеш?

Н о р а (з іншої кімнати). Скинути маскарадний костюм.

Х е л ь м е р (біля дверей). Так-так, добре. І постарайся заспокоїтися, отямитись, моя бідна, налякана, співуча пташко. Обіпрись спокійно на мене, у мене широкі крила, щоб прикрити тебе. (Ходить біля дверей.) Ах, як у нас тут гарно, затишно, Норо. Тут притулок твій, тут я буду голубити тебе, як загнану горличку, яку врятував неушкодженою з пазурів яструба. Я зумію заспокоїти твоє бідне тремтяче серденько. Помаленьку

це вдасться, Норо, повір мені. Завтра тобі все видаватиметься зовсім іншим, і незабаром все буде знову, як і раніше, мені не доведеться довго повторювати тобі, що я простив тобі. Ти сама відчуєш, що це так. Як ти можеш думати, що мені могло б тепер спасти на думку відштовхнути тебе або навіть хоч дорікнути у чомусь? Ах, ти не знаєш серця справжнього чоловіка, Норо. Чоловікові невимовно солодко і приємно відчувати, що він простив своїй дружині... простив від усього серця. Вона від цього ніби належить йому ще більше — стає його невід'ємним скарбом. Він ніби вдруге дає їй життя. Вона стає, так би мовити, і його дружиною і дитиною. І ти тепер будеш для мене і тим, і іншим, моє безпорадне, розгублене творіннячко. Не бійся нічого. Норо, будь тільки щира зі мною, і я стану твоєю волею, твоєю совістю... Що це? Ти не лягаєш? Переодяглася?

Н о р а (в звичайному домашньому одязі). Так, Торвальде, переодяглася.

Х е л ь м е р. Та навіщо? В такий пізній час?..

Н о р а. Мені цієї ночі не заснути.

Х е л ь м е р. Але, дорога Норо...

Н о р а (дивиться на свій годинник). Не так ще й пізно. Присядь, Торвальде. Нам з тобою є про що поговорити. (Сідає коло столу.)

Х е л ь м е р. Норо... що це? Цей застиглий вираз.

Н о р а. Сідай. Розмова буде довга. Мені треба багато чого сказати тобі.

Х е л ь м е р (сідаючи коло столу напроти неї). Ти мене лякаєш. Норо. І я не розумію тебе.

Н о р а. Отож-бо й є. Ти мене не розумієш. І я тебе не розуміла... до сьогоднішнього вечора. Не перебивай мене. Ти тільки вислухай мене. Поквитаємося, Торвальде.

Х е л ь м е р. Що ти хочеш цим сказати?

Н о р а (після короткої паузи). Тебе не вражає одна річ, ось тепер, коли ми отак сидимо з тобою?

Х е л ь м е р. Що таке?

Н о р а. Ми одружені вісім років. Тобі не спадає на думку, що це ж уперше ми з тобою, чоловік з дружиною, сіли поговорити серйозно.

Х е л ь м е р. Серйозно... в якому розумінні?

Н о р а. Аж вісім років... більше... з першої хвилини нашого знайомства ми ні разу не обмінялися серйозними думками про серйозні речі.

Х е л ь м е р. Навіщо я з тобою говорив би про свої справи, яких ти все одно не могла б мені полегшити.

Н о р а. Я не кажу про справи. Я кажу, що ми взагалі ніколи не починали серйозної розмови, не бралися разом обміркувати щось серйозне.

Х е л ь м е р. Але ж, люба Норо, хіба це було тобі з руки?

Н о р а. От ми і дійшли до суті. Ти ніколи не розумів мене... До мене ставилися дуже несправедливо, Торвальде. Спочатку тато, потім ти.

Х е л ь м е р. Що! Ми обидва?.. Тоді як ми любили тебе більше, ніж будь-хто на світі!

Н о р а (хитаючи головою). Ви ніколи мене не любили. Вам тільки подобалось бути закоханими у мене.

Х е л ь м е р. Норо, що це за слова!

Н о р а. Та вже так воно і є, Торвальде. Коли я жила вдома, з татом, він викладав мені усі свої погляди, і в мене були ті самі, якщо ж у мене були інші, я їх приховувала, — йому б це не сподобалось. Він називав мене своєю лялечкою-дочкою, грався мною, як я своїми ляльками. Потім я потрапила до тебе в дім.

Х е л ь м е р. Що це за вислови, коли говориш про наш шлюб!

Н о р а (твердо). Я хочу сказати, що я з татових рук перейшла до твоїх. Ти все влаштовував за своїм смаком, і в мене став твій смак, або я тільки вдавала, що це так. — не знаю Добре. Мабуть, і те й інше. Інколи бувало так, інколи так. Коли я озираюсь тепер назад, то мені здається, що я жила тут як той старець: мене годували й одягали, а моє діло було — розважати, забавляти тебе, Торвальде. Ось у чому полягало моє життя. Ти так влаштував, ти і тато дуже винні переді мною. Ваша вина, що з мене нічого не вийшло.

Х е л ь м е р. Норо! Яка дурниця! Яка невдячність! Хіба ти не була тут щаслива?

Н о р а. Ні, ніколи не була. Я тільки думала, що щаслива, а насправді ніколи не була.

Х е л ь м е р. Ти не була... не була щаслива!

Н о р а. Ні, тільки весела. І ти був завжди такий милий, ласкавий до мене. Але весь наш дім був тільки великий ляльковий дім. Я була тут твоєю лялькою, донькою. А діти були вже моїми ляльками. Мені подобалось, що ти грався, бавився зі мною, як їм подобалось, коли я граюсь і бавлюся з ними. У цьому, власне, й було наше подружнє життя, Торвальде.

Х е л ь м е р. Так, частина правди є в тому, що ти кажеш, хоч ти дуже перебільшуєш. Аіе тепер у нас усе буде інакше. Час забавок минув, настав час виховання.

Н о р а. Чийого? Мого чи дітей?

Х е л ь м е р. І твого, і дітей, дорога Норо.

Н о р а. Ах, Торвальде, не тобі виховати з мене справжню дружину собі.

Х е л ь м е р. І ти це говориш?

Н о р а. А я... Хіба я підготовлена виховувати дітей?

Х е л ь м е р. Норо!

Н о р а. Чи не сам ти щойно сказав, що не можеш довірити мені їхнє виховання?

Х е л ь м е р. У хвилину роздратування. Чи ж можна звертати на це увагу!

Н о р а. Ні, ти розсудив правильно. Ця справа не під силу мені. Треба спочатку вирішити інше. Я повинна виховати себе саму. І не в тобі шукати мені допомоги. Мені треба взятися за це самій. Тому я і йду від тебе.

Х е л ь м е р (схоплюючись). Що ти сказала?

Н о р а. Мені треба побути самій, щоб розібратися в самій собі і в усьому іншому. Тому я й не можу залишитись.

Х е л ь м е р. Норо! Норо!

Н о р а. І я піду негайно ж. Кристина, мабуть, дасть мені притулок...

Х е л ь м е р. Ти не при своєму розумі! Хто тобі дозволить! Я забороняю.

Н о р а. Тепер даремно забороняти мені будь-що. Я візьму з собою лише своє. Від тебе нічого не візьму, ні тепер, ні опісля.

Х е л ь м е р. Що ж це за безумство!

Н о р а. Завтра я поїду додому... Тобто до мого рідного міста. Там мені буде легше влаштуватися.

Х е л ь м е р. Ах ти, засліплене, недосвідчене створіння!

Н о р а. Треба ж коли-небудь набувати досвіду, Торвальде.

Х е л ь м е р. Покинути дім, чоловіка, дітей! І не подумаєш про те, що скажуть люди?

Н о р а. На це мені нічого звертати увагу. Я знаю тільки, що мені це потрібно.

Х е л ь м е р. Ні, це обурливо! Ти можеш так зневажати найсвяшенніші свої обов'язки?

Н о р а. Що ти вважаєш найсвяшеннішими моїми обов'язками?

Х е л ь м е р. І це ще треба пояснювати тобі? Чи в тебе немає обов'язків перед твоїм чоловіком і перед твоїми дітьми?

Н о р а. У мене є й інші, також священні.

Х е л ь м е р. Немає в тебе таких! Які ж це?

Н о р а. Обов'язки перед собою.

Х е л ь м е р. Ти передусім дружина й мати.

Н о р а. Я в це більше не вірю. Я гадаю, що передусім я людина, так само, як і ти, — або принаймні повинна стати людиною. Знаю, що більшість буде на твоєму боці, Торвальде, і що в книжках пишуть у цьому ж дусі. Але я не можу більше заспокоїтись на тому, що говорить більшість і що пишуть у книжках. Я повинна сама подумати про ці речі і спробувати розібратися в них.

Х е л ь м е р. Наче твоє становите у власному домі не виразне і без того? Та хіба в тебе немає надійного керівництва у цих справах? Немає релігії?

Н о р а. Ах, Торвальде, я ж зовсім не знаю, що таке релігія.

Х е л ь м е р. Що це ти таке говориш?!

Н о р а. Я знаю тільки те, що казав мені пастор Хансен, коли я прийшла на конфірмацію. Він казав, що релігія є те й оте. Коли я звільнюся від усіх цих пут, залишуся сама, я розберусь і в цьому. Я хочу перевірити, чи правду говорив пастор Хансен, або. в крайньому випадку, чи може це бути правдою для мене.

Х е л ь м е р. Ні, це просто нечувано з боку такої молоденької жінки! Апе коли тебе не може напоумити релігія, то дай мені зачепити хоч твою совість. Адже моральне почуття у тебе є?

Н о р а. Знаєш, Торвальде, на це нелегко відповісти. Я, правду кажучи, і цього не знаю. Я почуваюся, як у лісі, в усіх цих питаннях. Знаю тільки, що я зовсім інакше думаю про все, ніж ти. Мені ось кажуть, ніби і закони зовсім не те, що я думала. Але щоб ці закони були правильні — цього я ніяк не збагну. Виходить, що жінка не має права помилувати свого вмираючого старого батька, не має права врятувати життя чоловікові! Цьому я не вірю.

Х е л ь м е р. Ти міркуєш, як дитина. Не розумієш суспільства, в якому живеш.

Н о р а. Так, не розумію. От і хочу придивитися до нього. Мені треба вияснити собі, хто правий — суспільство чи я.

Х е л ь м е р. Ти хвора, Норо. У тебе гарячка. Я навіть починаю думати, що ти божеволієш.

Н о р а. Ні, ніколи ще я не була так при своєму розумі і добрій пам'яті, як зараз.

Х е л ь м е р. І ти при своєму розумі і добрій пам'яті кидаєш свого чоловіка і своїх дітей?

Н о р а. Так.

Х е л ь м е р. Тоді залишається гадати одне.

Н о р а. А саме?

Х е л ь м е р. Що ти мене більше не любиш.

Н о р а. Так, у цьому якраз уся справа.

Х е л ь м е р. Норо... І ти це говориш!

Н о р а. О, мені самій боляче, Торвальде. Ти був завжди такий добрий до мене, але я нічого не можу тут вдіяти. Я більше тебе не люблю.

Х е л ь м е р (ледве стримуючи себе). І це ти також вирішила при своєму розумі і добрій пам'яті?

Н о р а. Так, цілком розсудливо. Тому я й не хочу тут залишатися.

Х е л ь м е р. І ти можеш також пояснити мені причину,чому я втратив твою любов?

Н о р а. Так, можу. Це сталося сьогодні ввечері, коли диво примусило себе чекати. Я побачила, що ти не той, за кого я тебе вважала.

Х е л ь м е р. Скажи ясніше, я зовсім тебе не розумію.

Н о р а. Я терпляче чекала цілих вісім років. Господи, адже я знала, що дива бувають не кожного дня. Та ось на мене впав цей жах і в мене засвітилась тверда певність: тепер станеться диво. Доки лист Крогстада лежав там, у мене й на думці не було, щоб ти міг пристати на його умови. Я була твердо впевнена, що ти скажеш йому: "Розголошуйте справу на цілий світ!" А коли б це сталось...

Х е л ь м е р. Ну, що ж тоді? Коли б я віддав на ганьбу та наругу свою власну дружину!..

Н о р а. Коли б це сталося... я непохитно вірила, що ти виступиш вперед і візьмеш усе на себе — скажеш: винен — я.

Х е л ь м е р. Норо!

Н о р а. Ти хочеш сказати, що я ніколи не погодилася б прийняти від тебе таку жертву? Звісно, ні. Але яку вагу мали б мої запевнення, порівнюючи з твоїми?.. Ось те диво, якого я чекала з таким трепетом. А щоб не припустити його, я хотіла покінчити з собою.

Х е л ь м е р. Яб з радістю працював для тебе дні і ночі, Норо... терпів би горе й злигодні заради тебе. Але хто ж пожертвує навіть для коханої людини своєю честю?

Н о р а. Сотні тисяч жінок жертвували.

Х е л ь м е р. Ах, ти міркуєш і говориш, як нерозумна дитина.

Н о р а. Хай так. Але ти міркуєш і говориш не так, як та людина, яку я могла б любити. Коли в тебе минув страх — не за мене, а за себе, — коли вся небезпека для тебе минула, з тобою ніби нічого й не трапилось. Я залишилась, як і раніше, твоєю пташкою, жайворонком, лялечкою, з якою тобі тільки належить бути ще обережнішим, якщо вона виявилась такою тендітною, неміцною. (Встає.) Торвальде, в ту хвилину я зрозуміла, що я всі ці вісім років жила з чужим чоловіком і прижила з ним трьох дітей... О-о, не можу навіть згадувати про це! Так би й розірвала себе на шматки!

Х е л ь м е р (притихлим голосом). Бачу, бачу... Справді, між нами лягла безодня... Але хіба її не можна заповнити, Норо?

Н о р а. Така, яка я тепер, — я не можу бути тобі дружиною.

Х е л ь м е р. У мене вистачить сили стати іншим.

Н о р а. Можливо — якщо у тебе заберуть ляльку.

Х е л ь м е р. Розлучитись... розлучитися з тобою!.. Ні, ні, Норо, — уявити собі не можу.

Н о р а (іде праворуч). Це ще більше підтверджує, що так мусить бути. (Повертається з верхнім одягом і невеличким саквояжем у руках, який кладе на стілець біля столу.)

Х е л ь м е р. Норо, Норо, не зараз! Почекай хоч до ранку.

Н о р а (одягаючи манто). Я не можу ночувати у чужої людини.

Х е л ь м е р. А хіба ми не могли б тут жити як брат із сестрою?

Н о р а (зав’язуючи стрічки капелюха). Ти добре знаєш — Довго так не може тривати... (Накидає шаль.) Прощай, Торвальде. Я не буду прощатися з дітьми. Я знаю, вони в кращих руках, ніж мої. Така матір, як я тепер, їм не потрібна.

Х е л ь м е р. Але колись, Норо... коли-небудь?

Н о р а. Як я можу знати? Я зовсім не знаю, що з мене вийде.

Х е л ь м е р. Але ти моя дружина і тепер, і в майбутньому — якою б ти не стала.

Н о р а. Слухай, Торвальде... Коли дружина кидає чоловіка, як я, то він, як я чула, за законом вільний від усіх зобов'язань щодо неї. Я, в кожному разі, звільняю тебе зовсім. Ти не вважай себе зобов'язаним нічим, як і я не буду. Ми обоє повинні бути цілком вільні. Ось твоя обручка. Віддай мені мою.

Х е л ь м е р. Ще й це?

Н о р а. І це.

Х е л ь м е р. Ось.

Н о р а. Так. Тепер усе скінчено. Ось я покладу сюди ключі. Служниця знає все — що і як у домі — краще за мене. Завтра, коли мене не буде, Кристина прийде зібрати речі, які я привезла з собою з дому. Хай мені їх надішлють.

Х е л ь м е р. Звичайно, звичайно! Норо, ти не згадаєш про мене ніколи?

Н о р а. Ні, я, мабуть, часто буду згадувати і тебе, і дітей, і дім.

Х е л ь м е р. Можна мені писати тобі, Норо?

Н о р а. Ні... Ніколи. Цього не можна.

Х е л ь м е р. Але ж треба буде посилати тобі...

Н о р а. Зовсім нічого, нічого.

Х е л ь м е р. Допомагати тобі при потребі.

Н о р а. Ні, кажу тобі. Нічого я не візьму від чужої людини.

Х е л ь м е р. Норо... Невже я назавжди залишуся для тебе чужим?

Н о р а (бере свій саквояж). О Торвальде, для цього потрібно, щоб сталося найбільше диво!

Х е л ь м е р. Скажи яке?

Н о р а. Для цього і ти, і я — ми обоє повинні змінитися настільки... Ні, Торвальде, я більше не вірю в дива!

Х е л ь м е р. А я хочу вірити! Кажи, кажи, яке? Змінитися так, щоб?..

Н о р а. Щоб наше співжиття могло стати шлюбом. Прощай. (Виходить через передпокій.)

Х е л ь м е р (падає на стілець біля дверей і закриває обличчя руками). Норо! Норо! (Озирається і встає.) Порожньо, її тут уже немає. (Промінь надії осяває його обличчя.) Але — найбільше диво?

Знизу чути, як зачиняються ворота.

Переклад О. Новицького